

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**«Українська військово-політична еміграція в 1920-1990-х
рр.»**

студентки IV курсу, групи СОІз–41
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)

Жиданюк Іванни Романівни

Керівник:

Міщук Андрій Іванович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Пилипів Ігор Васильович

доктор історичних наук, професор

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. Причини та наслідки еміграції військових і політичних діячів з України в 1920-1939 рр	6
1.1. Військово-політична еміграція: історія терміну в українських реаліях	6
1.2. Основні здобутки військово-політичної еміграції міжвоєнного часу	14
Розділ 2. Консолідація військово-політичної еміграції в 1940-1992 рр	33
Розділ 3. Методичний інструментарій для роботи з темою на уроках історії України в старших класах і позакласній роботі вчителя	48
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	70

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Останні 10 років українська державність переживає найважчі періоди у своїй історії та розвитку. Якщо в 2014 р. їй було кинуте гібридний, то 24 лютого 2022 р. — повномасштабний. Тоді ж ворог перейшов кордон як зі своєї території, так і держави-сателіта республіки Білорусь. Ми ледь не втратили Київ, змогли захистити Суми, Чернігів та Харків, визолити Херсон та відкинути ворога на максимально дальні рубежі. Хоч і є спір про те, що можна було зробити і більше, але питання – чи вийшло б це? А з іншого боку – а чи не випадково уряд в перший місяць повномасштабного вторгнення розумів, що може розділити участь своїх попередників по УНР, які з 1920 по 1992 рр. функціонували закордоном (в екзилі). Відповідно якби сучасна українська влада опинилась закордоном, то це ще велике питання, чи могла б вона бути ефективною силою для боротьби за визволення України з окупації, як це було в 1920-1991 рр.

На щастя, цього не сталося і в 2024 р. ми боремось за незалежність та за повне визволення України в конституційно визначених кордонах 1991 р. на півдні та сході нашої держави. Цілком можливо, що 2024 р. може стати останнім роком боротьби з Кремлем перед остаточною перемогою України в цій протистоянні і цілком ймовірно, що українська еміграція знайде в собі сили для соціально-економічної, громадсько-політичної та культурницької відбудови нашої неньки.

Актуальність даної роботи підсилюється тим, що в умовах глобальної цифровізації архівних документів в установах Державної архівної служби, появи нових досліджень та попиту на правду і факти про минуле України, історія військово-політичної еміграції 1920-1990-х рр. стає однією з найбільш актуальних тем для сучасності.

Об'єкт дослідження виступає українська військово-політична еміграція в 1920-1990-х рр.

Предмет дослідження – процеси, події і явища, де відобразилась військова, культурницька та громадсько-політична діяльність українських військових та громадсько-політичних емігрантів на Заході в 1920-1990-х рр.

Мета дослідження – дослідити причину появи, основні досягнення та наслідки громадсько-політичної, військової та культурно-просвітньої діяльності українців в еміграції в 1920-1990-х рр. задля формування методичного інструментарію для роботи з даним напрямком історичних досліджень.

Виходячи з поставленої мети авторка бакалаврської роботи ставить перед собою наступні завдання:

- дослідити основні причини та наслідки формування української військової політичної еміграції на Заході в 1920-1939 рр.;
- дати оцінку діяльності військово-політичної еміграції в 1940-1990-х рр. у їх боротьбі за українську незалежність;
- виокремити методичний інструментарій для роботи над даною темою в навчальному процесі у школі при вивченні історії України в ХХ ст.

Стан наукової розробки: у даній магістерській роботі в ході дослідження використано низку джерел та доробків історіографії. Зокрема, корпус джерел в роботі представлений опублікованими матеріалами ЗМІ [2-8; 11-13; 15-19], збірниками історичних документів і матеріалів [1; 9; 14], а також представлене газетною періодикою [20-24], мемуарами [25-26] та законодавством [27].

Історіографія досліджена представлена доробками українських дослідників, які спеціалізуються на проблемах вивчення української військово-політичної еміграції 1920-1990-х рр. Зокрема, в нашій роботі були використані доробки таких вчених, дослідників і краєзнавців як Т. Виноградник [28], В. Власенко [30-31], Д. Колісник [35-36], О. Кресін [39], Н. Литвин [40], І. Панова [45], В. Піскун [47], Т. Плазова [48], С. Плохій [49], І. Срібняк [50-53], Ю. Фігурний [61], В. Яблонський [63] та ряд інших. Окремий блок історіографії представлений енциклопедичними публікаціями О. Бачинської [64], О. Кресіна [66], О. Яся [70-71] та ін.

Методологічно робота була підсилена за рахунок використання підручників В. Власова [72], О. Гісема [73], В. Прокопчука [76] та ін. Окрему увагу звертаємо на докторську дисертацію Р. Тютенка, яка є одним із останніх актуальних наукових доробків на обрану нами проблематику, де узагальнена історія української військово-політичної еміграції міжвоєнної доби [77].

Методи дослідження складають принципи та методи дослідження. При написанні роботи автор дотримувався принципів історизму, всебічності, об'єктивності, системності, узагальнення та порівняння. В роботі використовуються наступні методи: дедуктивний, коли власні положення виводяться із загальних; аналізу, при якому загальне положення ділиться на складові частини; синтезу, який полягає в проведенні дослідження в цілому, на основі об'єднання пов'язаних елементів в єдине ціле.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що авторкою дослідження здійснена спроба комплексно проаналізувати, систематизувати і узагальнити матеріал про діяльність української військово-політичної еміграції в 1920-1990-х рр., яка була спрямована на збереження згуртованості українців закордоном та боротьбі за незалежність Вітчизни, яка логічно завершилась з передачею повноважень Державного Центру УНР в екзилі державі Україна 22 серпня 1992 р. в Маріїнському палаці в м. Києві. Вперше була проведена спроба виокремити методологічний інструментарій для роботи над цією темою на уроках історії України та в позакласній діяльності вчителя з учнями.

Практичне значення отриманих результатів даної дипломної роботи полягає в тому, що її матеріали й узагальнення можуть бути використані у науково-дослідницькій, начальній, мистецькій та культурно-просвітницькій сферах. Зібраний фактологічний матеріал та науково-теоретичні узагальнення можуть слугувати для подальшого аналізу даного дослідження.

Структура роботи. Дана бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів з двома підпунктами, висновків, списку використаних джерел (83 позиції) та семи додатків. Загальний обсяг роботи – 83 сторінки, з них тексту – 60 сторінок.

Розділ 1. Причини та наслідки еміграції військових і політичних діячів з України в 1920-1939 рр.

1.1. Військово-політична еміграція: історія терміну в українських реаліях

Тема міграційних процесів в Україні досить різноманітна, не вдаючись у давню історію міграції слов'янських племен чи часів Київської Русі, слід зауважити, що у козацьку добу (XV – XVIII ст.) відбувалося чимало міграцій саме козаків, які освоювали нові землі. Поняття «міграція» (від лат. слова «*migratio*») означає переселення. Розрізняють міграції – внутрішню та зовнішню. У даній роботі ми будемо досліджувати зовнішню міграцію – переселення, переміщення для постійного чи тимчасового проживання жителів однієї країни на територію іншої країни. Є дві форми цього явища – імміграція та еміграція, що безпосередньо стосується теми даної роботи [31, с. 13].

Енциклопедія сучасної України, подаючи визначення терміну еміграція як добровільного або вимушеного переселення корінних мешканців з своєї Батьківщини до іншої країни на тимчасове або постійне проживання з політичних, релігійних, соціальних, економічних та інших причин, зазначає, що цим терміном позначають також місце або час перебування після вказаного переселення не лише груп чи спільнот, а й окремих осіб. І як приклад, у виданні наводиться українська міжвоєнна (період між Першою та Другою світовими війнами – І. Ж.) еміграція в Європі [70].

Важливо також, що термін «еміграція» означає і певну сукупність емігрантів (людей), які проживають у іншій країні. Як вже зазначалося, залежно від тих причин (умов, чинників), які зумовили переселення, розрізняють такі основні види еміграції: економічна або трудова, етнічна та релігійна, політична або військово-політична [71, с. 32].

Розглядаючи у нашому випадку, передумови, тенденції, напрями та наслідки саме військово-політичної еміграції українців, варто звернутися до витоків цього явища в Україні та визначити зміст та особливості цього поняття в українських реаліях.

Ще у середині XVI ст. запорозькі козаки утворили унікальне явище – мілітарну організацію – «Запорозька Січ». На думку українського історика Юрія Фігурного, перша політична міграція українців відбулася внаслідок поразки козацького повстання у 1638 р., коли козаки вимушено емігрували на землі Московії, оселившись на Слобожанщині [61, с. 195]. Інші автори, як наприклад О. Кресін [39, с. 10-18], розглядають українську політичну еміграцію першої половини XVIII ст. як складову українського державотворення, аналізуючи правові документи – договори, вірчі грамоти тощо. Основним документом, що свідчить про повне юридичне оформлення Козацької держави – Гетьманщини є «Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького».

Виходячи з тези про те, що українці пройшли шлях державотворення від етносу (бездержавного народу) до нації (народу, що має власну державу) [8, с. 195], явище політичної, загалом, та військово-політичної еміграції, зокрема, на нашу думку, слід розглядати у світлі та у межах боротьби за створення (відновлення) української незалежної держави.

Існування української держави – України-Гетьманщини (офіційна назва др. пол. XVII ст. – пер. пол. XVIII ст. – «Військо Запорозьке») – історичний факт, який і є підставою вважати саме «мазепинську еміграцію» першою хвилею української військово-політичної еміграції. Так, О. Субтельний писав, що після поразки у битві біля Полтави та перемоги росіян у російсько-шведській війні, Іван Мазепа маневруючи та відступаючи, із частиною війська дійшов до Молдавії, знайшовши захист в Османській імперії. За ним до м. Бендери прийшло близько 50 старійшин, 500 козаків з Гетьманщини та ще понад 4 тисяч запорожців. Саме їх і назвали «мазепинцями» – першою українською політичною еміграцією [55, с. 151].

Мілітарний характер «мазепинських емігрантів» (фактично – це було козацьке військо) та причини їхньої еміграції – поразка у війні, намагання зберегти військо та забезпечити на міжнародному політичному рівні незалежність та територіальні межі української держави, на думку автора цієї роботи, дають підстави вважати цю хвилю української еміграції не лише політичною але й військовою.

До речі, саме в еміграції, прийнявши такий важливий державотворчий документ як «Пакти і конституції законів та вольностей Війська Запорозького», емігранти проголосили право «козацького» народу на власну державність з кордонами, визнаними міжнародним правом відповідно до умов Зборівського договору 1649 р. (ст. 2 «Пактів...»). Одночасно укладені без участі Гетьманщини договори між росіянами та поляками – Андрусівська угода (1667 р.) та «Вічний мир» (1686 р.) – визнали нелегітимними [39, с. 147].

«Мазепинська еміграція» (1709-1750 рр.) важлива у контексті даної роботи не лише тому, що вона була першою політичною та військовою еміграцією українців з території власної держави – Гетьманщини на територію інших держав: Османської імперії, Молдавського князівства, Кримського ханства, Речі Посполитої, Шведського та Французького королівств, Священній Римській імперії та інших державах, але й тому, що козаки в еміграції продовжували вести боротьбу за міжнародне визнання української держави та її кордонів. Саме тоді вперше склалася ситуація, коли діяв український уряд П. Орлика (Гетьманат) в екзилі. Емігранти не визнавали підлеглість Січі та козацького війська російському цареві, представники уряду вступали у дипломатичні відносини з іншими державами, видавали нормативно-правові акти та опікувалися своїми побратимами. У цей час у Росії за наказом Петра I відбувалися жорстокі репресії як стосовно «мазепинців», так і щодо козацтва загалом, що посилювало хвилю еміграції. Загалом, розглянута нами перша українська військово-політична еміграція, мала три характерні періоди: I) 1709-1714 рр. – масова політична еміграція, зокрема в Османську імперію та Молдавське князівство; II) 1715 – 1720 рр. – втрата масового характеру, перебування генеральних старшин уряду П. Орлика у Швеції; III) 1720-1742 рр. – розпад уряду П. Орлика, розпорошення емігрантів у різних країнах та втрата організованого характеру; IV) 1742- 1750-ті рр. – втрата політичного характеру та згасання діяльності [66, с. 429-430].

В цьому ж контексті варто зазначити, що «мазепинські емігранти» через свою політичну діяльність переслідувались російською імперією навіть на території інших держав, де перебували українці.

Так, член уряду в еміграції А. Войнаровський у 1714 р. виїхав до м. Гамбург у Німеччині. Там він був заарештований російськими резидентами (1716 р.), які вивезли його спочатку до Санкт-Петербурга, а потім царський уряд заслав його аж до далекого Якутська. Московити викрадали навіть послів, як до прикладу, Г. Герцика, якого П. Орлик з посольством направив до Кримського. Його заарештували ще дорогою до Криму (1720 р.) у Варшаві і далі відправили до Москви [66, с. 427].

Ще однією хвилею козацької еміграції, яка мала не лише політичний, а й соціально-економічний характер – наступ на історичні козацькі землі російської імперії, нищення козацтва та запровадженням кріпацтва, спричинило переселення козаків, зокрема, на територію Османської імперії в останній чверті XVIII ст. та заснування у гирлі річки Дунай Дунайської Січі (1775-1828 рр.). Османська імперія надала козакам сучасною мовою – політичний притулок [64].

Мезепинська військово-політична еміграція залишила важливу ідейну спадщину, зокрема, щодо відстоювання незалежності української козацької держави – Гетьманщини. В основоположному документі того періоду – «Пактах і Конституціях прав і вольностей Війська Запорозького» – першій українській конституції – відображені не лише погляди стосовно військового устрою, але й політичні та правові концепції мазепинської еміграції. Окрім того, до нашого часу дійшло чимало інших історичних, дипломатичних та правових документів, листів, договорів, грамот, інструкцій, трактатів та маніфестів, зокрема: документи «Бандерівської комісії» (1709 р.), маніфест «Короткий вивід причин, якими Україна з Військом Запорозьким побуджена або властиво змушена була вийти з московської протекції» (1709 р.), «Маніфест до європейських урядів» (1712 р.), «Вивід прав України» (1712 р.); дорожній дипломатичний щоденник П. Орлика «Діярії подорожньому» та історичний твір його сина Г. Орлика «Замітки про Україну й козаків, про яких Європа мало що знає» та ін. [61, с. 196].

Романтика козаччини, легендарність козацького війська та його поневірвання чужими землями лягли в основу українських народних пісень, кобзарських дум та творів мистецтва. Зокрема, у поемі І. Котляревського «Енеїда», прослідковується

історія козаків-емігрантів, виписана у стилі грецького епосу. Долю козаків Задунайської Січі оспівує перша українська опера «Запорожець за Дунаєм» українського композитора С.С. Гулака-Артемовського.

Отже, ще за часів Гетьманщини в Україні була сформована військова та політична еліта, яка не визнавала Московський протекторат, продовжуючи боротьбу за незалежність Української держави в еміграції та розпочавши, нажаль, сумну сторінку в історії нашої держави – військово-політичної еміграції.

Наступною хвилею саме військово-політичної української еміграції стала, так звана, міжвоєнна еміграція українських військовиків. І хоча її називаю «другою еміграційною хвилею», вважаючи, що «перша еміграційна хвиля», яка мала економічний характер, припадає на кінець XIX ст. – початок XX ст., коли українці включилися у загальні європейські відцентрові потоки, через бідність і безземелля масово мігруючи як у межах імперій (російської та Австро-Угорської), так і за океан – до Американського континенту. Так, українська історик та фахівець з питань міграційної політики Олена Малиновська, зазначає, що до початку першої світової війни понад 170 тис. українців виїхали до Канади, близько 400 тис. – до США, а щонайменше 2 млн. – освоювали східні простори російської імперії, Зокрема, українські селяни переселялись на Північний Кавказ, Поволжя, «клином» простягнулися українські села через Уральські гори, казахські степи та Алтай аж до узбережжя Тихого океану [41, с. 332-333].

Варто зупинитися на застосованому терміні «хвилі еміграції», якими вважаються повторювані масові еміграційні потоки. Сучасні українські вчені дотримуються позиції про існування чотирьох (не приймаючи до уваги сучасну масову еміграцію українців, пов'язану з повномасштабним російським вторгнення – І. Ж.) масових хвиль еміграції. Як вже зазначалося, перша хвиля еміграції – трудова міграція – розпочалася в останній третині XIX ст. і тривала до початку Першої світової війни. Друга – охоплює міжвоєнний (між Першою та Другою світовими війнами) період, зумовлена як соціально-економічними так і політичними причинами. Третя хвиля еміграції зумовлена, загалом, політичними причинами, які загострилися наприкінці Другої світової війни. Четверта – трудова

(«заробітчанська») еміграція датується 1990-ми рр. [31, с. 13]. Ця хвиля пов'язана із падінням «залізної завіси» та економічною кризою, внаслідок розпадом СРСР.

В межах великих хвиль еміграції окремі автори виділяють менші хвилі або етапи, критеріями визначення яких, зокрема у міжвоєнній українській політичній еміграції, вважають: характер та склад еміграційних потоків, причини міграції, умови прийому емігрантів країнами-реципієнтами та діяльність державних та громадських установ (інституцій), що займалися прийомом та розміщенням біженців [50, с. 134].

Однак, для нашої роботи важливими є не лише зазначені вище ознаки та причини міграційних процесів, як їх якісна складова. Адже серед перших мігрантів за наслідками поразки Антанти у першій світовій війні, були і українці, які служили в російській царській армії, до прикладу армія під командуванням А. Денікіна, та цивільні особи, які втікали разом із військовими під натиском більшовиків, а також кубанські козаки, які теж були складовою російської армії та чимало із них вважали себе українцями.

Варто зауважити, що частина донських козаків, які після краху Донської козацької республіки (1918 р.), під натиском більшовиків емігрувала до Німеччини, де у 1920 р. навіть було організовано Українське національне козацьке товариство (УНАКОТО), спочатку у Берліні, а далі і в інших країнах Європи. Зрештою, козацтво, що опинилося в еміграції через участь козаків у російській громадянській війні на боці так званих «білих», було використано польською владою для боротьби з російським більшовизмом у політиці прометеїзму – розвалу Радянського Союзу з середини. Пізніше, вони увійшли до складу армії Вермахту, або її допоміжних складових частин [37, с. 19-21].

Однак, ці військовики, незважаючи на свою нелюбов до більшовиків та створення в еміграції військової політичної організації з словом «українське» (УНАКОТО), не можуть розглядатися нами як частина української військово-політичної еміграції. Звернімося до документів того часу. Самі українські політичні емігранти розрізняли окремі поняття – емігрант та біженець.

В.М. Власенко, вивчаючи питання міжвоєнної української політичної еміграції, посилається на архівні документи стосовно роботи I Конференції української еміграції в Румунії, що відбулася у Бухаресті (1923 р.). Так, у доповідях Д. Геродота «Про репатріацію української еміграції» та д. Маєр-Михальського «Про правове становище української еміграції в Румунії», наголошено, що політичними емігрантами доповідачі вважали тих осіб, хто зі зброєю в руках боролися за національну та державну незалежність України або активно захищали право українців на створення власної національної держави. Решта, на їх думку, складала біженці, ці важливі відмінності пропонувалося брати до уваги румунській владі при вирішенні питання про репатріацію [31, с. 17-18].

Відомий політичний український діяч-емігрант Б. Лисянський зазначав про принципову, істотну та глибоку різницю між поняттями еміграція та біженство. На сторінках видання «Тризуб» (м. Париж) він писав: «І та, і друге (еміграція і біженство – І. Ж.) назовні випадають однаково, але різняються своїми внутрішніми причинами – характером тих життєвих імпульсів, що їх породжують. І біженство, і еміграція являють собою акт масового залишення рідної землі, на якій людина виросла і з якою зжилася, до якої її в'яжуть фізичні та психологічні зв'язки...» Однак, на його думку, біженство породжують події, що мають стихійно-епізодичний характер, навіть якщо вони ґрунтуються на соціально-політичних причинах, як до прикладу погроми через класову, релігійну чи національну ворожнечу. Натомість еміграцію породжують загалом події історичного характеру, які органічно пов'язані з процесом попереднього життя суспільства, з його еволюцією та розвитком, переплітаючись із минулим, сучасним та боротьбою і планами на майбутнє» [23, с. 5-6].

Можемо підсумувати, що емігрант – це також біженець, але у вузькому політичному значенні. Бо емігрант свідомо не сприймає політичний чи державний устрій та стає його опонентом. Між біженцем та емігрантом існує різниця психологічна та ідейна. Якщо емігрант, залишаючи межі батьківщини, живе вірою у майбутнє, то біженець – рветься назад усією душею і повертається за першої можливості [31, с. 18].

Зважаючи на ту обставину, що як уряд Польщі, так і уряд Української СРР, переслідували та репресували українських політичних емігрантів-державників, такий поділ був актуальним. Якщо біженці потребували в основному соціального захисту, то політичні емігранти, зокрема і військові, – політичного притулку та гарантій щодо збереження життя та свободи. Адже по закінченню воєнних дій, чимало біженців повернулися до рідних домівок, більшість політичних емігрантів так і не повернулися в Україну.

Однак, якщо зважати, що «репатріація» буквально означає повернення на Батьківщину, а у правовому контексті – повернення військовополонених та цивільних біженців, які під час війни опинилися за межами своєї країни та тривалий час перебували за її межами, в країну громадянства, на Батьківщину, з поновленням їх громадянських прав, для політичних емігрантів вона не завжди була можливою та бажаною, адже у випадку, зокрема, військово-політичних емігрантів міжвоєнного періоду, вони могли повернутися на рідну землю, але не у свою державу [65, с. 1040].

Вітчизняні історики вважають українською політичною еміграцією саме ту її частину, яка була визначеною ідеологічно, політично вмотивованою, організаційно структурованою, а також сповідувала ідеї відновлення суверенної та незалежної України [31, с. 16].

Отже, причинами «другої хвилі еміграції» українців стала поразка національно-визвольної революції 1917–1920 рр., втрата незалежної держави. Характер еміграції змінився, доповнившись не лише політичною, але й військовою складовою.

У даній роботі ми розглянемо саме ту частину еміграції, яка вирізнялася насамперед за рівнем національної свідомості, організованості, діяльності для підтримання високого рівня військової підготовки та планування заходів щодо повернення української національної державності.

Точно і влучно настрої емігрантів – учасників визвольних змагань (1917-1921 рр.), які після поразки вимушено залишили Україну й опинилися за кордоном,

можна охарактеризувати словами С. Петлюри, сказаними в одному з інтерв'ю у 1923 р.: «Антибільшовицька позиція об'єднує всю українську еміграцію» [19, с. 5].

Українська еміграція тієї доби, незважаючи на численні політичні та ідеологічні розбіжності, амбіції її лідерів, була об'єднана спільною ворожістю до суто російського продукту – більшовизму, який був штучно нав'язаний Україні. Повернення на Батьківщину для відновлення української державності – такою бачила свою мету більшість політичної еміграції. Однак, військова та політична ситуація складалася не на користь національно свідомої частини населення України, якій з різних причин довелося емігрувати.

1.2. Основні здобутки військово-політичної еміграції міжвоєнного часу

Першим серед українських політичних діячів та очільників держави доби визвольних змагань в еміграцію вибув ще у грудні 1918 р. гетьман П. Скоропадський з соратниками. Пізніше – у першій половині 1919 р. виїхали за межі України М. Грушевський – Голова Центральної Ради та В. Винниченко – Голова Директорії УНР. Того ж 1919 р. у політичній еміграції опинилися інші члени Директорії УНР як: А. Макаренко, П. Андрієвський, Ф. Швець. В період з листопада 1919 р. по листопад 1920 р. за кордоном вибули: С. Петлюра – Голова Директорії і Головний отаман військ УНР, Уряд та міністерства УНР, керівні органи політичних партій – УПСС, УСДРП, УПСФ, УПСР та інші. Політичним емігрантом став Є. Петрушевич – Президент Української національної ради Східної Галичини і Диктатор ЗУНР, а також члени його Уряду [14, с. 5].

На початку 20-х років ХХ ст. за кордоном опинилися активні учасники національно-визвольних змагань: політики, військові, інтелігенція – до 100 тис. осіб [41, с. 333].

Саме вояки українських армій – Української галицької армії (УГА), армії УНР та колишніх Українських Січових Стрільців (УСС) склали помітну частину у загальному масиві строкатої української політичної еміграції. Не дивно, що саме військові були найбільш організованою її частиною [14, с. 6].

За час Першої світової війни та періоду визвольних змагань світогляд українських вояків, зокрема офіцерів Армії УНР та УГА, пройшов трансформацію від війни за цісаря (австрійського)/ царя (російського) до автономії у складі іншої держави і аж до війни за соборну Україну. При цьому усвідомлення власної ідентичності також змінилося з «малороса»/ «хохла» на українця [77, с. 67].

Українські війська, зазнавши поразки в боях з переважаючими силами противника, змушені були відступити на територію сусідніх країн. До прикладу, до Чехословаччини потрапило понад 4 тис. військових, до Польщі – 15 тис., до Румунії – близько 2 тис. На території інших держав вони були інтерновані – роззброєні і примусово оселені в спеціальних таборах, підпорядковуючись українському військовому командуванню, зберігаючи при цьому свої управлінські структури, які погоджували свої дії та питання стосовно побуту та режиму перебування з адміністрацією таборів країн перебування [67].

Такими були вимоги положень Другої Гаазької конвенції (1907 р.), за якою держави, що надали притулок на своїй території військовим формуванням воюючої сторони, були зобов'язані їх роззброїти та оселити в певній місцевості, із заборобою залишати місце дислокації [27].

У даній роботі слід розрізняти поняття *інтерновані* та *полонені*. Як сказано вище, інтерновані – це вояки, які перейшли на територію іншої держави. Полонені ж – це вояки чи взагалі люди, захоплені ворогом у полон [68, с. 1425].

Одними із перших емігрантів стали вояки гірської бригади УГА, які зазнаючи тиску польського війська, у травні 1919 р., опинилися на території Чехословаччини та були інтерновані в таборі біля м. Німецький Яблоннім. У серпні 1920 р. ще одна група галицьких вояків прорвалася у Чехословаччину – частина 3-ї Херсонської дивізії Армії УНР під командуванням генерала А. Кравса. Пізніше основні підрозділи галицьких військ у Чехословаччині були розташовані в українському військовому таборі в Йозефові. Станом на 15 листопада 1920 р на території Чехословаччини, за відомостями військової канцелярії Диктатора ЗУНР, перебувало 6234 галицьких вояків, серед них – 995 старшин і 1095 підстаршин, без урахування членів їх родин (за іншими відомостями їх кількість становила понад

10 тис. осіб). Не залежно від розташування, усі військові контингенти ЗУНР були підпорядковані Головній команді частин Української Галицької Армії в Чехословаччині, а останнім командантом УГА в еміграції був сотник І. Козак. Табір у Йозефові та робочі сотні з галицьких вояків проіснували до 1926 р. [14, с. 6].

Якщо частини галицьких формувань були інтерновані у Чехословаччині через те, що більшість вояків УГА через попередню війну з Польщею та окупацію нею ЗУНР не могли перейти на польську територію, то Наддніпрянська військова еміграція опинилася на просторах Польщі вже наприкінці 1919 р. [77, с. 68].

В листопаді 1920 р. на територію Польщі перейшли основні сили Армії УНР, що становили близько 30 тис. вояків, серед них: понад 80 генералів, 4 тис. старшин і підстаршин. За різними підрахунками за період з 25 листопада 1920 р. до 20 січня 1921 р. лише у Польщі було інтерновано від 20 до 40 тис. українських вояків [14, с. 6].

Інтерновані військові, політичні емігранти та навіть біженці переживали скрутні часи та чимало суто матеріальних, соціальних проблем. Військово-політичні проблеми та питання матеріально-технічного характеру, які виникли в державі загалом та в армії, зокрема, з кінця 1919 р. – протягом 1920 р. сприяли виникненню різних політичних течій та настроїв у середовищі офіцерів УГА та Армії УНР. Серед українських військових були прихильники і селянської України, і диктатури пролетаріату, і відновлення монархії. Варшавська угода (1920 р.) вплинула на настрої галицьких офіцерів, надавши образу С. Петлюри негативного забарвлення у сприйнятті галичан загалом, та у середовищі військово-політичної еміграції, зокрема, що призвело до конфронтації групи Є. Петрушевича та уенерівської еміграції [77, с. 67].

Уряд УНР, опинившись у складній ситуації, вимушено шукав політичного союзу спочатку із Антантою, а далі – з Польщею. Саме безвихідна військово-політична ситуація призвела до контактів з Польщею та підписання С. Петлюрою та Ю. Пілсудським у квітні 1920 р. військової конвенції та Варшавського договору, який став «яблуком розбрату» з галичанами. І на це були вагомні причини, бо за цими угодами в обмін на визнання поляками незалежності України, легітимності

уряду УНР та надання військової допомоги у боротьбі з більшовиками, С. Петлюра визнавав українсько-польський кордон по річках Збруч і Прип'ять. Такі умови договору розділили українські території та спричинили подальші політичні розбіжності не лише серед політиків, а й серед військових [34, с. 59-60].

Зовнішньополітичні пріоритети наддніпрянських та галицьких політиків розійшлися остаточно, підпорядкування Східної Галичини Польщі викликало спротив не лише керівників ЗУНР, але й української громадськості краю [77, с. 58].

Наприкінці 1919 р. уряд ЗУНР емігрував до столиці Австрії – Відня, де за розпорядженням Диктатора Є. Петрушевича було сформовано Колегію уповноважених Диктатора ЗУНР – фактично третій уряд, який активно займався не лише зовнішньополітичною та дипломатичною діяльністю, але й законотворчою. У проектах конституції та пізніше у проекті «основи державного устрою Галицької республіки», який було запропоновано на розгляд Ліги Націй у квітні 1920 р., зокрема, йшлося про створення армії, яка мала б захищати кордони республіки та про обов'язкову військову службу для чоловіків призовного віку. Тому видається логічним, що уряд ЗУНР опікувався інтернованими вояками. Галицька дипломатія особливу увагу приділяла взаєминам із Чехословаччиною, де були розташовані табори інтернованих вояків УГА та їх робітничі бригади [40, с. 423-429].

Еміграційному урядові ЗУНР доводилося опікуватися українцями – своїми співвітчизниками – цивільними, яких найбільше було зосереджено саме у Відні, як з числа інтелігенції так і робітників. Тут працювало кілька тисяч робітників – галичан на різних роботах, вони були організовані у товариство «Січ», а політичні емігранти з числа студентів заснували свою організацію «Молода Галичина». Інший важливий напрямок діяльності уряду ЗУНР у Відні – це опікування інтернованих колишніх військових УГА [48, с. 30].

Незважаючи на вимоги конвенції щодо утримання інтернованих вояків, умови їх перебування, особливо на початку у Польщі були просто жахливими. За спогадами очевидців та на підставі документів того часу дослідники пишуть, що бараки були непридатними для проживання, не вистачало одягу, взуття та білизни, люди витрачали власні кошти для харчування а далі просто голодували. До

прикладу у своїх мемуарах підполковник В. Прохода писав: *«Постійно був голодний, бо півкілограма гливого хліба та літр юшки, що давали з загальної кухні, було замало. Цукор у малій кількості ми діставали рідко, а заржавілі оселедці, що часом давали на вечерю, лише викликали спрагу, хотілось пити, а вода затримуючись в організмі, спричинялась до того, що тіло було напухлим і мало відпорним проти різних захворювань»* [26, с. 424].

Ситуація покращилася завдяки втручанню Уряду УНР, за зверненнями якого польська влада почала надавати матеріали та продовольство. Допомогу інтернованим надавали приватні, релігійні та громадські організації. До прикладу, чимала матеріальна допомога інтернованим надходила від американської Молодіжної Християнської Асоціації (YMCA), що надсилала на пряму у табори харчі, одяг, взуття, білизну [25, с. 388].

Однак, і самі інтерновані військові своєю працею привели до ладу табори та зробили їх придатними до життя. Офіцери, за фінансової можливості та з дозволу адміністрації могли винаймати житло за межами табору, покращився санітарний стан та медичне обслуговування в таборах. З'явилася можливість для освіти культурного життя – бібліотек та театральних вистав [77, с. 75-76].

У Польщі для вирішення проблем інтернованих вояків Армії УНР, було створено Українську військову ліквідаційну комісію (УВЛК), на чолі із генералом В. Зелінським. УВЛК була утворена у листопаді 1920 р. за попередньою домовленістю з польською владою шляхом реорганізації Військової місії УНР.

Ця комісія стала єдиним офіційним представником інтересів інтернованих вояків УНР перед урядом Польщі. В. Зелінський активно займався поставками для армії харчів, амуніції, намагаючись зберегти її склад та боєздатність. Він звертався як до польських урядовців, так і до благодійних установ. Однак, із підписанням Ризького договору із більшовицькою Росією, Польща взяла на себе зобов'язання не підтримувати уряд УНР, тому формально УВЛК у квітні 1921 р. було ліквідовано, хоча фактично комісія продовжувала свою діяльність. Влада Польщі дала дозвіл на створення Української ліквідаційної комісії в справах полонених та інтернованих в Речі Посполитій Польській, яка функціонувала з червня 1921 р. та вже мала цілком

цивільний характер, увійшовши до складу представницького органу наддніпрянських українців у Польщі – Українського центрального комітету. Однак, не зважаючи на зміну статусу, комісія продовжувала виконувати функції УВЛК, зокрема, надання матеріальної, медичної та моральної допомоги інтернованим військовим Армії УНР, відстоювання їхніх інтересів перед польською владою та створення умов для подальшої адаптації військових емігрантів [50, с. 138-142].

За таких умов у 1923 р. значну частину витрат на утримання таборів перебрали на себе численні благодійні організації, які створювалися у самих таборах та фінансувалися українськими громадськими організаціями за кордоном та приватними особами. Ці організації повністю перебрали на себе опіку над пораненими та хворими вояками, фінансували громадську, культурно-просвітницьку роботу, освіту та патріотичне виховання, видавництво преси. Самі інтерновані створювали робітничі артіль, відвідували професійні курси. Таким чином, Армія УНР поступово готувалася до переходу на цивільний стан.

І хоча за умовами Ризької угоди, Варшавський уряд не мав права утримувати на своїй території уряд та Армію УНР, Ю. Пілсудський та політичні сили Польщі лояльно ставилися до українських політиків та військових. Таке ставлення базувалося не лише на попередніх Варшавських угодах та моральних союзницьких зобов'язаннях колишніх союзників, для поляків більшовицька росія, а далі – Радянський Союз залишалася ворогом номер один. Саме тому, на випадок нового збройного конфлікту з СРСР Польща була зацікавлена у збереженні української Армії [34, с. 73].

Варто також зазначити, що регулярні відділи Армії УНР, хоча і невеликі за чисельністю, у листопаді 1920 р. вимушено форсували р. Дністер, перейшовши зі зброєю в руках на територію Румунії, маючи на меті об'єднатися з частинами української армії, що відступала на Кам'янець-Подільський. Але поки вони отримали дозвіл на перехід з Бухаресту, Армія УНР вже була на території Польщі. Тому у кінці листопада 1920 р. ці частини війська були інтерновані у таборах на території Румунії. Разом із військовими інтернуванню підлягали і цивільні особи,

які були громадянами УНР та розділили долю військових. Справами інтернованих опікувався Військовий представник УНР при Надзвичайній дипломатичній місії УНР у Румунії, який очолив спеціальну секцію, генерал С. Дельвіг. Свою діяльність генерал почав з того, що зробив перевірку старшин та зареєстрував усіх вояків, Таким чином, згідно з реєстром загальна чисельність інтернованих вояків Армії УНР станом на літо 1921 р. на території Румунії становила 868 осіб, із них 235 старшин. Українське представництво одразу почало організовувати інтернованих у військову силу. Частина козаків було розміщено у таборі у м. Брашов (461 особа), у таборі у м. Форгарош (150 осіб). Цікаво, що у Румунії частина військових (186 осіб) було розміщено у монастирях по всій країні – у Коз'є, Стиру, Тисмані, а також в околицях м. Бухарест біля 100 осіб були згуртовані у робочі команди [52, с. 28].

На відміну від польського уряду, чеська влада ставилася до українських інтегрованих вояків прихильно, умови у таборах на території Чехословаччини були кращими, недоліки усувалися швидко. За спогадами таборян, як такого табірної режиму не було, в ізоляції вояки перебували лише кілька тижнів, а далі могли вільно виходити на прогулянки навіть у сусідні села. Продовольством та одягом інтернованих забезпечувала чеська військова інтендантська служба. Також допомогу і в Чехословаччину надсилала американська Християнська молодіжна асоціація, від якої вояки отримували навіть какао та шоколад [56, с. 583].

Інтернованих вояків спочатку розміщали у спеціальних таборах міст Німецьке Яблонне та Ліберець, а у 1921 р. всіх перевели до Йозефова. Там також перебували військові утікачі з польського полону, цивільні біженці з Галичини, а також українці – військовополонені з італійського табору в м. Кассіно. Загалом кількість українців у чехословацьких таборах для інтернованих безперервно змінювалася через виїзд людей на роботу, навчання та повернення додому, але досягала одночасно понад 6 тис. осіб. Цікаво, що українські військові частини було реформовано у таборах з курінної системи на полкову за зразком чехословацької армії, але вони продовжували підпорядковуватись своєму командуванню.

При цьому табірні адміністрації були подвійного підпорядкування – з одного боку Чехословацькому Міністерству оборони та місцевому комендантові, з іншого

– уряду ЗУНР, що базувався у Відні, і дипломатичному представництву ЗУНР у Чехословаччині (м. Прага). В таборах з метою недопущення деморалізації підтримувалася військова дисципліна, працювали різні військові курси та старшинські школи, регулярно проводився вишкіл у військовій справі [67].

Чимало авторів стверджують, що ставлення до інтернованих вояків українців у Чехословаччині було прихильним та доброзичливим, що насправді відповідає дійсності. Адже українці мали можливість вести у таборах власне національне життя, їм за потреби надавали кваліфіковану медичну допомогу в лікарнях (стаціонарне лікування), а після залишення табору вони могли за власним вибором здобувати цивільний фах у чеських вищих навчальних закладах. При цьому умови для навчання були досить ліберальними: до українських студентів прихильно ставилися чеські викладачі, їм надавався достатній термін для адаптації та призначалися стипендії. Проте, слід зауважити, що побутові умови в бараках, особливо у холодну пору року, ставили українських вояків у надзвичайно скрутне становище. Але чеська влада з року в рік не поспішала утеплювати бараки. Тому таборяни як в Німецькому Яблонному та Лібереці, так і на новому місці в Йозефові, змушені були власними силами ремонтувати бараки – латати покрівлю, утеплювати підлогу та затикати розсохлі щілини в стінах, якщо знаходили потрібні матеріали. Утримання таборів для інтернованих підрозділів УГА збільшувало видатки бюджету Чехословацької республіки, вносило певну напругу у чесько-польські відносини. Тому влада заохочувала українців залишати табори та переходити до цивільного життя [51, с. 209].

Українські вояки не чекали на допомогу від урядів, а з метою покращення свого матеріального становища іноді знаходили собі цілком легальні заробітки. Так на кінець 1922 р. у чехословацьких таборах налічувалося 69 робітничих відділів загальною чисельністю близько 4 тис. осіб. Попри матеріальні нестатки, у таборах вдалося організувати роботу бібліотек та читалень, працювали учительські семінари та Стрілецький університет. А різноманітні курси: починаючи з грамоти для неписьменних, а далі – гімназійні та семінарські, з підготовки абітурієнтів до вступу у вищі навчальні заклади, ремісничі та торгово-кооперативні, поштово-

телеграфні – давали можливість здобути спеціальність та кваліфікацію. Чимало колишніх вояків ставали студентами вищих навчальних закладів по всій чехословаччині: у Празі, Подєбрадах, Брно, Пршібрамі, Братиславі, або навіть у Відні та інших Європейських столицях. Загалом на навчання впродовж 1920–1922 рр. відправилося 507 інтернованих вояків УГА [69, с. 33].

Окремо варто коротко оглянути освітню діяльність у таборах для інтернованих, як вже було зазначено вище окрім соціально-побутових питань, медичного захисту, значну роль та чимало коштів приділялося для освіти вояків. Йшлося як про військовий вишкіл та теоретичні військові курси, початкову освіту, для неграмотних, професійну підготовку для працевлаштування, так і про вищу освіту та ідейне та патріотичне виховання.

Сподіваючись на відновлення української державності, уряди УНР та ЗУНР дбали про військовий та бойовий стан армії, тому час перебування у таборах використовували для поглибленого військового навчання. Зокрема, до навчальних програм військових курсів було введено історію воєнного мистецтва, інженерну справу, іноземні мови, організацію технічних військ, тактику різних родів військ, основи розвідки та контррозвідки, а також історію визвольної боротьби та державності українського народу [34, с. 67].

З навчально-виховною метою у таборі Ланцут (Польща) на конференції представників культурно-освітніх відділів Армії УНР у квітні 1921 р. було запропоновано створити Український Народний університет, який урочисто відкрили уже у червні 1921 р. Цікаво, що хоча університет і діяв в умовах військового табору, він користувався автономією і був заснований на цілком цивільній основі [20, с. 19].

Наразі університет мав три факультети: історико-філологічний, економічний та математично-природничий, на які було записано 523 слухачі, більшість з яких були військові. Далі за ініціативи старшин та підтримки С. Петлюри в університеті було створено додатково військовий факультет, який нараховував 62 студенти. Вже до кінця 1921 р. університет було переведено через брак приміщень до Стшалкова.

А кількість слухачів військового факультету збільшилася до 235 слухачів за загальної кількості – 758 [21, с. 20].

У чехословацьких інтернованих таборах як і у польських, також був заснований таборовий Стрілецький університет, що розпочав свою роботу 1 вересня 1919 р. у Німецькому Яблонному. Викладання відбувалося за сприяння Української Культурної Ради, заснованої у Відні, звідти прислали наукову літературу та підручники. Студенти у таборі студіювали історію, літературу, природничі науки та політичні теми. Навчання в університеті з початку його відкриття розпочали понад 200 стрільців й старшин [22; 24].

Цікаво, що Міністерство освіти ЗУНР у Відні навіть видавало цілком легальні свідоцтва про проходження гімназійних курсів інтернованими вояками, іспити у яких по завершенню курсів приймали делегати від Міністерства шкільництва і народної освіти Чехословаччини [56, с. 587].

З метою агітації, просвітництва, національного та культурного розвитку інтернованих вояків організовувалася видавнича діяльність, успішною та плідною була преса, газети видавалися майже у кожному таборі. Так, у чеських таборах виходили друком періодичні видання: двотижневик «Український стрілець» та щотижнева газета «Голос табору» у Німецькому Яблонному; журнал «Український скиталець», газета «Нові вісті» у Ліберці а далі у Йозефові [67].

Найактивнішу культурно-просвітницьку та видавничу роботу здійснювали військовики Каліського табору (Польща). Табірна бібліотека налічувала понад 800 книг, щодня видаючи читачам близько 200 книг, читальню щодня відвідувало близько 300 осіб. Перекладацькою комісією, утвореною старшинами в Каліші, переклали українською понад 30 військових праць з німецької та французької мов. Видавничі спілки друкували у друкарнях Каліша періодичні видання. Серед них були такі літературні місячники як: «Залізний Стрілець» та «Веселка», гумористичні журнали: «За дротом», «Око», «Січ», газети: «За Україну», «Козацька Думка», «Джерело», «Вістник інженерського куреня» [44, с. 36].

Свої друковані видання, які готували самі слухачі, мав Військовий факультет Українського Народного Університету. Основним його друкованим органом був

«Військовий вісник» накладом у 100 примірників Також невеликими накладками друкувалися найкращі реферати та інші праці слухачів, до прикладу: «Елементарна тактика», «Збройна сила та її основи», «Поняття та зміст стратегії», «Війна та політика» та інші [20, с. 19].

Окрім преси та освітніх закладів у таборах створювалися хори, драматичні гуртки, оркестри, спортивні клуби та секції, активно діяли громадські організації. До прикладу, у Стшалкові (Польща) організовано статутне театральне товариство, театральна трупа під керівництвом М. Горуновича, отримували схвальні відгуки критиків та навіть могла заробити непогані кошти, які актори навіть передавали рідним, активно працював театр ім. В.Винниченка (ЧСС). Серед громадських організацій – «Гурток підстаршин», «Союз українок», Група української національної молоді, товариство «Самопоміч» тощо [53, с. 49-50]

Вся ця культурно-просвітницька діяльність та подвижницька праця координувалася гуртками та матеріально підтримувалася міжнародними благодійними організаціями та українськими емігрантськими колами, приватними особами та урядами УНР та ЗУНР. Своєю чергою, інтерновані вояки проявляли високу національну свідомість та взаємодопомогу, зазнаючи матеріальної скрути, самі збирали кошти для галицьких фондів «Просвіта» «Рідний край», навали пожертви іншим військовополоненим у польських таборах, голодуючим українцям з Наддніпрянщини і т.д. [71, с. 32].

Незважаючи на побутові труднощі та невизначеність своєї майбутньої долі інтерновані вояки УГА продемонстрували світові свою незламну вірність національним ідеям та державного самовизначення України. Їх перебування у таборах для інтернованих осіб стало своєрідним протестом проти акту приєднання Польщею територій Західної України; одночасно у їхньому середовищі знайшла підтримку нова визвольна концепція, яка переросла наприкінці 1920-х рр. в організований націоналістичний руху [51, с. 209].

В середовищі військово-політичної еміграції виникали нові політичні сили. Євген Коновалець, очільник Корпусу січових стрільців у складі армії УНР, став

одним із засновників «Української військової організації» (УВО), яка далі переросла в Організацію українських націоналістів [18].

Дослідники вважають, що зародком підпільної організації ветеранів українських військових формувань (УВО), зокрема УГА та Січових стрільців Армії УНР, яка вела збройну боротьбу за незалежність та соборність України, стала політична організація Стрелецька рада, на засіданні якої під проводом Є. Коновальця у липні 1920 р. у Празі, було ухвалено рішення про повернення до контрольованої Польщею Галичини емігрантів з числа УСС [48, с. 31].

Поруч із внутрішніми причинами поразки національно-визвольних змагань – незрілістю національного руху, чварами та неузгодженістю дій політичних партій та рухів тощо, чи не найважливішим було ставлення міжнародної спільноти до існування української держави. Українська незалежність та самостійність була кинута на вітар інтересів інших народів, які змогли по закінченню Першої світової війни на руїнах імперій утвердити свою державність. Так, підписанням Ризького мирного договору (18 березня 1921 р.) між Польщею з одного боку та радянськими урядами Росії й України – з другого, було фактично зруйновано усі самостійницькі плани урядів ЗУНР та УНР. В обмін на територіальні поступки Польща визнала Радянську Україну та заборонила перебування на своїй території усіх антибільшовицьких організацій, зокрема Уряду УНР. Відповідно до рішення Паризької конференції (1923 р.) було вирішено долю Східної Галичини, яку приєднали до Польщі. Раніше (1918 р.) Румунія окупувала Буковину. Закарпаття перейшло до Чехословаччини (1919 р.). Визвольні змагання українського народу 1917 - 1921 рр. закінчилися повним фіаско [38, с. 64].

Новоутворена Українська радянська соціалістична республіка (1919 р.) у грудні 1922 р. увійшла до складу СРСР, яким більшовики на комуністичних ідеях намагалися територіально та політично реанімувати російську імперію.

На даному етапі роботи варто коротко розібрати кілька понять, що стосуються процесів міграції. Зокрема, репатріації – повернення емігрантів на батьківщину. У різних соціальних групах – пересічних громадян (біженців),

політичних діячів, військовополонених, інтернованих вояків – мотиви повернення теж бувають різними, тому це поняття є багатовимірним [29, с. 465].

До прикладу, багато мігрантів після закінчення воєнних дій та підписання мирних угод повернулися до своїх домівок – галичани на територію Польщі у Галичину, наддніпрянці в Радянську Україну, серед них були і колишні інтерновані та полонені. Так, чимало військових емігрантів – колишніх вояків УГА та куренів УСС повернулося на Галичину (Польща) для продовження боротьби за національну державу українців у підпіллі [47, с. 63].

Значна частина вояків армії, що були інтерновані на території Польщі, бажала повернутись на батьківщину. Процес повернення, який розпочався ще з 1922 р., коли на батьківщину (територія Радянської України) виїхало кілька офіцерів та старшин українських армій, прискорився в 1923 р. коли основна частина рядового та офіцерського складу повернулася на батьківщину. І хоча процес репатріації мав правову підставу у виді постанов ВУЦВК про амністію від 1921 р. – амністію гарантували рядовим учасникам громадянської війни, та 1922 р. – для офіцерського складу. Радянська влада поставила окремі умови стосовно старших офіцерів, які мали особисто клопотати про амністію та демонструвати «щире каяття» [58, с. 117-118].

Однак, подальша доля більшості з тих військових, що повернулися в СРСР була трагічною. Ті з представників українського офіцераства, які не скорилися «советському» режиму, були знищені ще до середини 1920-х рр. Чимало працювали в навчальних закладах Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА) та перейшли на цивільну службу. Однак комуністичний режим не пробачив тих, хто колись зі зброєю в руках виступав проти, незважаючи на те, що більшість офіцерів, які повернулися, було до режиму лояльними. У ході величезної чистки, зокрема, у спеціально сфабрикованій справі «Весна» (1930-1931 рр.) було фізично знищено (страчено) або направлено до трудових таборів переважну більшість уенерівських офіцерів. А ті що залишилися, були знищені під час наступних чисток військових у 1937-1938 рр. [32, с. 6].

Після ліквідації статусу інтернованих стосовно українських вояків у 1923 р. в Чехословаччині і Румунії та у 1924 р. в Польщі, вони набули статусу політичних емігрантів і розселилися по всій території Європи, перебралися далі – до Канади та США. У даному випадку маємо явище, що називається вторинною міграцією, або рееміграція – переселення емігрантів з однієї країни до іншої. Про те, що тогочасні українські політичні емігранти розрізняли поняття рееміграції та репатріації свідчить доповідь О. Долинюка «Репатріація та рееміграція української еміграції з Румунії», проголошена на III Конференції української еміграції в Румунії (1925 р., м. Бухарест). Такого вектору дотримуються і українські автори при застосуванні терміну рееміграція, коли мова йде про міграції українських емігрантів з однієї країни до іншої, до прикладу, з балканських країн (Румунії) до країн Центральної та Західної Європи, Америки [30, с. 16].

Продовжимо питання стосовно застосування термінології – даному етапі роботи варто кілька слів сказати про поняття «адаптації» (від лат. «adaptare» – пристосовувати), яке є важливим чинником для процесу подальшої діяльності та становища мігрантів. У науковій літературі розрізняють різні типи міграції, відповідно – і типи адаптації. У даній роботі йдеться про еміграційну адаптацію.

Важливими факторами, що вплинули на адаптацію військово-політичних емігрантів міжвоєнного періоду були: соціально-економічна та політична ситуація в країнах-реципієнтах та міжнародні політичні та економічні кризи (наприклад, економічна криза 1929-1932 рр.); ставлення влади країн-реципієнтів до іммігрантів – політична лояльність, наявність відповідних державних структур або громадських організацій для допомоги новоприбулим; наявність відповідної етнічної спільноти (земляцтва) або національної меншини чи діаспори в країні перебування емігрантів. Подолати численні проблеми юридичного, соціального, фінансового, культурного, релігійного, мовного та психологічного характеру у процесі адаптації емігрантам допомагають різні форми політичної та соціокультурної діяльності [47, с. 58].

І чим вищий рівень політичної активності емігрантів, тим вищий ступінь їх адаптації. Природньо, що з появою в певній країні великої кількості емігрантів,

обов'язково в їхньому середовищі розгортається громадсько-політична діяльність – відновлюють свою діяльність або утворюються нові політичні партії, комітети, товариства, громадські організації, виникає преса. Тому сприяючи адаптації емігрантів, політична та соціокультурна діяльність забезпечують збереження ними національної ідентичності [31, с. 17-18].

У кожній з країн перебування українських політичних та військових емігрантів складалася власна система взаємних відносин влади цих країн з ними, різним було і ставлення до українського питання. Уряди ЗУНР та УНР в еміграції намагалися залучати субсидії для допомоги емігрантам, широко розповсюджували інформацію про свою діяльність, намагалися навіть залучати інвесторів у майбутні економічні програми, брали позики в урядів інших країн (як до прикладу у США та Канади, де була сильна підтримка серед української діаспори). Однак, чим далі, тим більше західні країни почали орієнтуватися на радянську Україну та СРСР. Дійшло до того, що урядам довелося продавати різноманітне майно та скорочувати чисельність своїх працівників. Науково-освітня та видавнича діяльність були найпоширенішими формами зайнятості серед українських політичних емігрантів у 1920-х рр. На ці сфери вони навіть отримували дотації від урядів тих держав, де проживали [47, с. 60-68].

Внаслідок східноєвропейської політики країн Антанти, які зробили ставку на консолідованих поляків, а не на уряди УНР та ЗУНР, які так і не дійшли згоди, у березні 1923 р. Східна Галичина була інкорпорована Польщею. Уряд ЗУНР опублікував заяву із протестом та саморозпустився, його керівник емігрував до Берліна. Далі у міжвоєнний період у Галичині активно діяли різні політичні рухи – як право так і ліворадикальні, які продовжували боротьбу за відновлення української держави [49, с. 429].

Інше «крило» політичної еміграції – прихильники Директорії УНР, вимушені були залишити територію Польщі. Значна частина переїхала з Польщі до Франції, Німеччини, Італії, Чехословаччини та інших країн.

Цікаво, що весь міжвоєнний період уряд діяв одночасно у різних країнах – українські урядовці перебували в різних містах: А. Лівіцький та деякі міністри – у

Варшаві, міністр освіти та глава уряду – у Парижі, ще частина міністрів – у Празі. Така організація роботи була вимушеною, але дозволяла зберігати функціональність, навіть якщо одна з його частин не змогла б виконувати свої повноваження. До прикладу, С. Петлюра з родиною осів у Парижі (1924 р.). Там навколо нього консолідувалися основні державницькі сили, було налагоджено видавничу справу, зокрема друкувався орган УНР – журнал «Тризуб».

Як не дивно, але політичне вбивство С. Петлюри стало подією, яка об'єднала багатьох українців, його повноваження перейшли А. Лівичькому – діючому голові Ради народних міністрів, який став заступником голови Директорії та Головним отаманом. З іншого боку, уряд УНР (Державницький центр – ДЦ) зазнав чергової поразки національно-визвольних змагань. При цьому шпигуни СРСР «полювали» за діячами УНР та іншими політичним та військовими емігрантами, намагаючись «перетягнути» їх на свій бік, посіяти ворожнечу між ними. Проте, уряд в екзилі, незважаючи на постійні переїзди та негаразди, вистояв та зміг зберегти не лише ідею відродження української держави, але й чітку організаційну структуру. Зокрема, військове міністерство УНР вело реєстри усіх колишніх військових – армійців. До прикладу, у 1939 р. міністерство вивчало можливість формування українських підрозділів на допомогу Фінляндії у війні з Радянським Союзом [18].

На початок 1930-х рр. на обліку військового міністерства УНР перебували військові емігранти, зокрема 4 тис. старшин, 60 з яких на той час служили в арміях європейських країн. З 1924 р. у Філадельфії (США) та з 1928 р. у Вінніпегу (Канада) діяли Українські стрілецькі громади колишніх вояків УГА, Армії УНР, УСС [69].

Як бачимо, якщо доля старшин армії УНР та вояків УГА, що опинились на територіях анексованих СРСР, була цілком передбачуваною – щонайменше арешт і депортація, але у більшості випадків – тривалі терміни ув'язнення або страта. Натомість ті вояки, які, емігрували на територію інших країн і в період національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) і пізніше не лише вижили, але й змогли консолідуватися у військові організації, як, до прикладу, згадані «Українська стрілецька громада» (1928 р.) та «Союз колишніх українських вояків» (1936 р.) у Канаді. Свою діяльність вони здійснювали за такими основними

напрямами: збереження традицій українських військовиків, надання допомоги визвольному руху в Україні, боротьба за відновлення незалежної української держави, сприяння та підтримка всіх учасників визвольних змагань [32, с. 6].

Варто зазначити, що зважаючи на чітку і структуровану військову організованість, дисципліну та підтримку ідейної свідомості саме військово-політична частина емігрантів – колишніх інтернованих вояків найкраще проявила себе в адаптації до нових умов життя в еміграції та у збереженні вірності національній ідеї. Час проведений у таборах був використаний з користю – в основному для здобуття освіти, тренувань та збереження військової майстерності. Тисячі колишніх вояків здобували вищу освіту у вузах Чехословаччини, там же був створений Комітет опіки над емігрантами УГА. В польському м. Каліш українські військові емігранти створили об'єднання – українська військова станиця.

Державний центр УНР в еміграції ставив перед штабом міністра військових справ завдання зберегти організаційні основи та традиції українського війська (1926 р.). Цю роботу розпочали товариства військових Армії УНР у Польщі (з 1924 р.), продовжили у Франції (з 1927 р.) – організації колишніх старшин – «Громада старшин 6-ї стрілецької дивізії» (Польща), «Союз українських старшин» (Чехословаччина), «Спілка старшин» (Румунія). Серед військових емігрантів було чимало інвалідів, їх долею опікувалася Українська спілка воєнних інвалідів, заснована також у Каліші (1920 р.). Велику роботу провели емігрантські організації збираючи, систематизуючи та видаючи воєнно-історичні матеріали [34, с. 70].

Так, з 1925 р. в Польщі активно працювало «Українське воєнно-історичне товариство», яке видавало збірник «За державність», у Празі було створено Музей визвольної боротьби України. І як вже зазначалося у даному розділі, військова еміграція не була однорідною з точки зору політичного спрямування. До прикладу, прогетьманської позиції дотримувалися члени військових об'єднань «Товариство запорожців» (ЧСС) та Союз українських старшин у Берліні. Інша частина військових емігрантів долучилася до активної політичної діяльності, до прикладу, приймаючи участь у створенні та діяльності Української військової організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН). Для цих колишніх

військових створення українських збройних сил та державницька самостійність не лише визначалися стратегією боротьби, а ставали сенсом усього життя [32, с. 6].

Незважаючи на різні політичні напрямки та засоби боротьби, не можна стверджувати, що ці організації протистояли одні одним. ОУН не була вороже налаштована щодо уряду УНР. Вона розглядала уряд у вигнанні як союзників, які використовували не зовсім ефективні методи боротьби. Чимало військових емігрантів успішно інтегрувались у місцеве суспільство – закінчили відповідні навчальні заклади та отримали цивільні спеціальності, хорошу роботу. Окремі вояки продовжили військову службу в лавах армій Чехословаччини та Польщі [18].

Однак, у середині 1930-х рр. політика стосовно українських політичних емігрантів змінилася – відносини між багатьма європейськими країнами змінювалися. До прикладу, нова політика уряду Австрії не була сприятливою для перебування на її території української політичної еміграції – почали забороняти освітянську та видавничу діяльність [48, с. 32].

Розпорошена країнами Європи, міжвоєнна українська еміграція, відчуваючи усі труднощі життя на чужині, перебуваючи в іншому мовному, етнічному, релігійному, економічному та політичному середовищах, спромоглася не лише вижити але й інтегруватися, адаптуватися до нових умов, зберігаючи свою ідентичність, створити розгалужену мережу організацій різного спрямування – громадських, фахових, економічних, культурних та освітніх [31, с. 13].

Самовдосконалення, освіта, культурна діяльність, творчість та духовна праця – стали порятунком від психологічних проблем та деградації на чужині. В умовах зарубіжжя емігранти не лише не припиняли політичної діяльності спрямованої на відродження державності, вони активно пропагували українську національну ідею, українське слово, культуру, історію та філософію. В еміграції продовжувала виходити українська періодика та наукові праці, діяли університети, працювали гуртки та товариства. У цьому середовищі виховувалась свідомо українська молодь.

З часом змінювалося становище української військово-політичної еміграції в Європі, змінювався її статус, значна частина емігрантів, шукаючи кращої долі переїхала за океан, а частина залишилась у країнах поблизу України, плекаючи надію повалити більшовицький режим [48, с. 32].

Отже, українська військово-політична еміграція у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.) була досить чисельною і добре організованою. Таборове життя інтернованої армії, незважаючи на матеріальні труднощі та деякі відмінності залежно від країни-реципієнта, сприяло збереженню військової дисципліни, організаційної структури, підвищенню рівня професійної підготовки та культурно-освітнього рівня вояків.

Подальша рееміграція військових та політичних діячів УНР та ЗУНР з одного боку була досить успішною у плані інтеграції та адаптації у нове суспільство, з іншого, не зважаючи на розходження у політичних поглядах, методах і засобах здійснення діяльності – сприяла збереженню військових кадрів, політичних, громадських, наукових та культурних діячів. Також, вона дозволила емігрантам організувати власні політичні та громадські організації з метою продовження боротьби за українську незалежну соборну державу, пропагувати та розвивати українську національну ідею.

Розділ 2. Консолідація військово-політичної еміграції в 1940-1992 рр.

Українська військово-політична еміграція в 1920-1939 рр. і її здобутки є вкрай вагомими для вітчизняної історії. Незважаючи на те, що багато діячів в екзилі залишились політично розділені, кожен із них мав одну і ту ж мету – вільну та незалежну Україну. Для кожного з них була власна версія майбутнього військово-політичного розвитку цих подій і загалом, напередодні Другої світової війни стало очевидним, що нова битва за Україну тільки-тільки розпочинається.

В цьому відношенні є вкрай важким кейс з історією довкола Карпатської України в 1938-1939 рр. Будучи черговою, але першою за майже 20 років появи української державності спробою встановити українські ідеї, армію та власне країну, вона не мала великих політичних перспектив. Її доля як автономної територіальної одиниці в складі розділеної Чехословаччини осінню 1938 р. була тимчасовою даниною часу перед більш широкими планами Третього Рейху на захоплення всього Європейського континенту. Подібно до Наполеона, Гітлер прагнув стрімкого розширення імперії на Схід. Однак, Карпатська Україна не входила до його планів щодо чергової територіальної одиниці для Рейху. Задовго до анексії краю Угорщиною в березні 1939 р. для Рейху було вигідно мати буферну зону перед захопленням Польщі [29, с. 68].

Угорський режим Хорті скористався остаточним захопленням Чехії Німеччиною 15 березня. З позицій офіційного Будапешта, тоді вони не могли залишити осторонь свої території. Здійснена анексія Карпатської України сорокатисячною угорською армією, якій заледве переважали нечисельні загони Карпатської Січі 15 – 18 березня 1939 р. Поразка українських сил на Красному полі біля Хуста 15 березня 1939 р. не лише знищила бойовий потенціал новоутвореної держави, а й змусила більшість її військово-політичних діячів вдатись до еміграції. Зокрема, Р. Шухевич був змушений повернутись на територію Галичини, а більшість членів кабміну на чолі з Ю. Реваєм та президентом Карпатської України А. Волошином емігрували до окупованої Праги, де і осіли до 1945 р. [17].

Дещо пізніше, ці життєві повороти у долях закарпатських політиків обернуться для них трагічно – А. Волошина, Е. Бачинського, А. Бродія та інших вищих керівників Карпатської України було насильно схоплено радянськими спецслужбами в 1944-1946 рр. на території Праги, Ужгорода та інших міст колишньої Чехословаччини. Велика частина з них загине за нез'ясованих обставин ще до етапування, хтось від важкої роботи на шахті, а комусь доведеться загинути в горнилі важкої системи радянських таборів. Окремим урядовцям та депутатам Карпатського союму вдалось навіть легалізуватись за радянського часу як це було у випадку М. Долина та П. Поповича. Поряд з тим, багато закарпатських міністрів, в тому числі прем'єр Ю. Ревай змогли осісти в Чехії, Словаччині або в подальшому емігрувати на Захід, в тому числі і в США [29, с. 87-90].

Початок Другої світової війни 1 вересня 1939 р. заново розставив пріоритети та можливості для дій для української військово-політичної еміграції. Зокрема, якщо уряд УНР в екзилі в обличчі його очільника В. Прокоповича того ж дня оголосив Третьому Рейху війну, то в українських монархістів (гетьманців) були зовсім інші погляди на дану проблему. Гетьманці не лише встановлюють ширші контакти з Українською Громадою в Німеччині. За рахунок цього зближення та окремих розпоряджень оргвідділу Гетьманської Управи, уже на початку червня у філії УГ на території Протекторату Чехії і Моравії на чолі з Д. Дорошенком було уже 140 членів. В середині 1940 р. в 34 філіях УГ було 3173 учасники, в той час як станом на 1 квітня того ж року – 300 [35, с. 202].

Гетьманці поступово ставали впливовою силою в межах організації і з часом з їх ініціативи було прийнято новий статут УГ. Його було затверджено владою Рейху 11 липня 1940 р. Згідно з ним, УГ і далі продовжувала здійснювати функції громадсько-культурної організації, але вже для ширших кіл української діаспори. Статут по суті став відображення монархічних поглядів основного масиву УГ, який складала тоді представники союзу гетьманців-державників (СГД). Остаточні перетворення УГ на гетьманську організацію було проведено 21-22 вересня 1940 р. у Берліні. Там було проведено Перший Делегатський з'їзд – було обране нове керівництво і були визначені цілі Української Громади як організації [36, с. 105].

Окрім того, що з'їзд обрав почесним керманічем Української Громади гетьмана П. Скоропадського, на даному заході були прийняті ряд важливих резолюцій, зокрема «Про становище Української Громади до інших українських угруповань», яка декларувала саме неполітичний статус цієї фундації, а також «Про становище Української Громади в справі Церкви» і відповідно «Про місцеві патріотизми та інтереси загальнодержавні». Головою проводу УГ гетьман Скоропадський призначив генерал-полковника армії УНР А. Вовка, головою організаційної ради став Д. Дорошенко, а заступником керманіча УГ став його син Данило (гетьманіч), який уже понад рік перебував в Британії. Головним практичним здобутком цього зібрання було заснування у Празі та Берліні видання «Українська дійсність» (1940-1945), яке редагував інженер, член управи УГ І. Калинович [11].

Другий ж з'їзд УГ 29-30 серпня 1942 р. відбувався на фоні важкого економічного та соціального зубожіння українців в Рейху на фоні війни. Окрім зміни в керівництві, де головним провідником замість А. Вовка ще весною 1942 р. став вчений Ю. Русов, Організаційну Раду було доручено очолювати полковнику М. Россіневич, який був також і крайовим керівником Союзу гетьманців-державників у протектораті Чехії та Моравії. За своїми результатами, в практичній площині з'їзд не зіграв. Були прийняті резолюції щодо збереження єдності без поділу на політичні вподобання між членами УГ та була піднята проблема консолідації український емігрантів довкола спільних соціально-економічних проблем. Зважаючи на серйозну конкуренцію з Українським Національним Об'єднанням в Німеччині, яке діяло легально в Рейху ще з 1933 р., УГ та СГД поступово зменшували свою діяльність після 1942 р. Вплив також зменшувався і за рахунок того, що УГ та СГД було вкрай важко конкурувати з такою організацією і через її популярність, адже станом на 1942 р. в ній числилось 42 тисячі членів при 1 268 гуртках та філіалах [35, с. 205].

Трагічна кончина гетьмана П. Скоропадського 26 квітня 1945 р. внаслідок поранень від американського авіанальоту відповідно і спричинила подальший занепад гетьманського руху, який припинив своє існування в 1950-х рр. [11].

Якщо ми говоримо про спроби галичан відродити власну державу, то до червня 1941 р. її повністю курували ті, хто боровся з польською окупацією в міжвоєнний час. Акт 30 червня 1941 р. щодо відновлення Української Держави був би неможливим без попередньої посиленої підготовки до нього в 1939-1940 рр. Зокрема, проведення II-го великого збору ОУН в Римі 27 серпня 1939 р., визначило подальшу розбудову державності на засадах націократії – тобто панівною нацією мала залишатись саме український нарід. Опісля розколу всередині ОУН в лютому 1940 р., який ознаменував поділ на мельниківців та бандерівців (ОУН-р – тобто революційна), 1-4 квітня 1941 р. відбувся II-й Великий Збір ОУН (б). Його було проведено у Кракові за тих причин, що уже майже 2 роки Галичина була окупованим тереном і великий масив активістів був арештованим, закатованим чи виселеним на Сибір. Значній частині оунівців вдалось перейти в еміграцію на території колишньої Другої Речі Посполитої і переважно легалізуватись у Кракові та інших польських містах, де була велика українська громада. Рішення II-го Великого збору ОУН-р у Кракові не лише визначили німців як окупантів на рівні з більшовиками, а й констатували, що єдиною силою для утворення власної суверенної держави є її сильна армія та флот [9, с. 7-10].

Паралельно до подій 1939-1941 рр. німцями з числа українських емігрантів та тих українців, які опинились на окупованій Рейхом території на початку 1941 р. були утворені два батальйони Вермахту – «Нахтігаль» та «Роланд». Попри ті численні фейки, які поширюють московські інформаційні ресурси, дані військові формування ніколи не входили до складу СС. Командиром «Нахтігаль» став майбутній командувач УПА (1943-1950) Р. Шухевич, а «Роланд» – колишній сотник УГА Є. Побігущий. Утворення цих батальйонів і якісна підготовка їх з боку німецького командування було результатом неофіційних переговорів між керівництвом ОУН-р та представниками німецького ОКВ в особі адмірала Канариса та генерала фон Браухіча. Абвер не лише зміг надати можливість для 700 українців пройти хорошу військову підготовку, а й де-факто дав надійне ядро для створення армії майбутньої Української Держави. Безпосередньої участі в боях 22-29 червня 1941 р. батальйони не взяли, бо вважалися диверсійними [5].

В подіях 30 червня 1941 р. у Львові, які і досі є вагомими в історії нашої державності, «Нахтігаль» зіграє ключову роль у захопленні ключових об'єктів міста, в тому числі і радіостанції. З її стін за підтримки українських бійців на радіо було проголошено Акт відновлення Української держави. Того ж дня за благословення митрополита Андрея Шептицького відбулись збори українців західних земель, які також оголосили цей акт як декларацію про поновлення держави. В ході зборів була зроблена подяка А. Гітлеру та німецькому війську за сприяння у цій акції. Зборами було утворено український уряд – українське державне правління на чолі з Я. Стецьком як прем'єром новоутвореної держави. Акт було оголошено перед містянами і з балкону товариства «Просвіта», який було реконструйовано у фільмі «Нескорений» (2000, реж. О. Янчук). Однак, замість того, щоб сприяти українцям у поновленні своїх прав на незалежність, 5 липня 1941 р. німці арештували Я. Стецька, С. Бандеру та інших ініціаторів акту, яких утримували в тюремному ув'язненні аж до другої половини 1944 р. [1, с. 40].

Разом з тим, доля частин ДУН як перших націоналістичних формувань військового характеру в еміграції, якими були «Нахтігаль» та «Роланд» де-факто припинили існування 16 вересня 1941 р. Переформування в 201-й Шудманшафт-батальйон з обох частин ДУН для окупованих територій було очевидним рішенням з огляду на те, що німці боялись нових проявів спротиву всередині своїх сил. При спробі повторно утворити нову українську частину у Львові в грудні 1942 р. велика частина українських старшин вчинила спротив і була заарештована. Тим, хто зміг втекти та вижив на чолі з Р. Шухевичем з 1943 р. стали ядром для керівних кадрів УПА в Галичині в рамках антинацистського руху опору [12].

В цьому ж контексті не можливо оминати того факту, що організація збройного руху опору нацистським окупантам була вперше санкціонована головним отаманом УНР та очільником Державного Центру А. Лівіцьким 20 червня 1940 р. Саме цього дня очільник УНР в екзилі дав вказівку колишньому бізнесмену та польському військовику Т. Боровцю щодо організації УПА «Поліська Січ». Для виконання цієї мети, в ніч на 1 серпня того ж року він нелегально перейшов кордон і до літа 1941 р. формує кадри нової армії [42, с. 12].

З початку бойових дій на радянсько-німецькому фронті в червні-серпні 1941 р. загони УПА «Поліська Січ» під командуванням Бульби-Боровця діяли спільно з білоруською самообороною. Українським силам вдалось зламати опір оточених в котлах радянських сил та добре озброїтись за рахунок захопленого у ворога військового майна. 21 серпня 1941 р. загони Т. Бульби-Боровця захоплюють м. Олевськ на Житомирщині і до 15 листопада того ж року встановлюють довкола Олевська та ряді суміжних територій, в тому числі на території сучасної Білорусі власну ніким непризнану республіку. На території самопроголошеної республіки не було ані німецького, ані іншого окупаційного гарнізону, оскільки загони УПА «Поліська Січ» були доволі перевіреними в боях частинами. Де-юре, новоутворене нелегітимне утворення підпорядковувалось Державному Центру УНР в екзилі і його главі – А. Лівичькому. Де-факто, вся повнота влади на цій території належала Т. Бульбі-Боровцю як отаману та військовому керівнику республіки, в той час як функції глави уряду здійснював мер Олевська Б. Симонович [54, с. 15-16].

Функціонування республіки, яка де-юре так і не була легалізована та формально була підконтрольна екзильному уряду було припинене насамперед через небажання німців мали в своєму тилу будь-яку альтернативу їх владі. Другий момент, який додав права німцям ліквідувати це самочинство – це відмова бульбівців та самого отамана у проведенні страт єврейського населення. Бульба-Боровець ледь не опинився в лабетах гестапо і розуміючи, що саме йому загрожує, 15 листопада 1941 р. офіційно розпустив свої загони. За різними оцінками, вони складались від 5 до 10 тис. осіб. Офіційно німцями вважалось, що дане утворення – не що більше як звичайна міліція з охорони правопорядку. Однак, це була перша суміжна до проголошення Української Держави у Львові 30 червня 1941 р. спроба створити власну армію та державу хоча б на обмеженій території [42, с. 43-44].

Попри поразку Олевської республіки, колишні петлюрівські емігранти не полишали спроб утворити українські частини в складі Вермахту для боротьби з СРСР. Зокрема, саме за сприяння генерал-хорунжого армії УНР В. Чабанівського та контр-адмірала флоту УНР В. Савченка-Більського, в межах Вермахту всередині 1942 р. із 300 «східних батальйонів» 74 були українськими [33, с. 326].

Також, в 1942-1945 рр. Українське Вільне козацтво (УВК) стає повноцінною бойовою силою в боротьбі з радянськими партизанами та на Східному, а з 1943 р. – на Західному фронті. Це стало можливим за сприяння колишнього очільника військового комісаріату Директорії в екзилі, генерал-полковника армії УНР, начального вождя УГА М. Омеляновича-Павленка Українське Вільне козацтво, яке в 1920-1930-х рр. позиціонувало себе як культурницька організація по збереженню лицарських традицій і козацьких ідей в еміграції. Колишній командарм УГА очолював УВК в 1942-1944 рр. В 1944-1945 рр. формацією керував П. Терещенко. За час війни, в загонах УВК нараховувалось понад 10 тис. бійців, в той час як в Українському Визвольному Війську – бл. 75-80 тис. бійців [3].

Зауважимо, що попри побоювання Рейху в 1943 р. щодо зради УВВ та УВК на користь РСЧА, окремі загони УВВ, які були перекинуті у Францію в серпні 1944 р. перейшли на бік французьких партизан. Українські частини зробили це у повному складі спільно з командирами цих формувань. В складі французького руху опору, вони отримали найменування 1-го та 2-го українських батальйонів на честь ім. І. Богуна та Т. Шевченка в складі військ Вільної Франції. Тобто ми бачимо, що окремий сегмент української діаспори на Заході сформувався і за рахунок учасників французького руху опору. Схожа ситуація сталась з 152-м батальйоном кримських татар під командуванням майора Раїмова, який наприкінці серпня – на початку вересня 1944 р. в переважній більшості перейшов на бік словацьких повстанців. В цих двох випадках можна зрозуміти і той факт, що як українці, так і кримські татари в другій половині 1944 р. вже не бачили в Рейсі такого командування, якому ще можна було підпорядковуватись [37, с. 23-24].

Військово-політичні українські емігранти відіграли провідну роль у створенні 14-ї гренадерської дивізії Ваффен СС «Галичина» (1943-1945). Попри наявність у своїй назві абревіатури СС, до самої структури вона не належала і була виключно військовою частиною, яка воювала на рівні з Вермахтом на фронті. Будь-які маніпуляції довкола військових злочинів, які буцім-то вчинили бійці дивізії в Східній Європі чи на Балканах жодним чином не були доведені де-юре. Кожна із них була операцією КДБ для компрометації української діаспори на Заході [5].

Дивізія була утворена за сприяння Українського Центрального Комітету на чолі з проф. В. Кубійовичем у співпраці з очільником дистрикту Галичина О. Вехтером. У березні 1943 р. мова йшла лише про поліцейський полк, але за сприяння вищого керівництва Рейху в особі міністра внутрішніх справ Г. Гімmlера частина мала бути розгорнена численно до дивізії. 28 квітня того ж року офіційно стало відомо утворення нової дивізії зброї СС з числа українського населення Галичини. Представники ОУН-р, які діяли підпільно всіляко закликали не долучатись до дивізії та намагались перешкоджати мобілізації молоді до цього формування. Водночас, ОУН-м зайняла протилежну позицію, адже вважала, що це чудовий спосіб для закладення ядра майбутньої української армії. Для того, аби покращити агітацію щодо мобілізації до дивізії, ідея її створення активно пропагувалась через фото, вітальні листи та публікації за участі генерал-полковника армії УНР М. Омеляновича-Павленка та генерала-четаря УГА В. Курмановича. Цікаво, що останній зі згаданих військовиків відіграв не останню участь у створенні Карпатської Січі в 1938-1939 рр. – збройних сил Карпатської України, яку ми згадували вище [59, с. 41-42].

З 82 тис. добровольців до дивізії було прийнято 13 тис. Завдяки додатковим перевіркам було комісовано певну кількість добровольців і до фронту в 1944 р. були готовими близько 11.5 тис. бійців. Ще близько 9 тис. бійців та старшин перебувало у старшинських школах і тренувальних таборах в тилу. Безпосередню участь в боях на другій лінії оборони 13-го армійського корпусу Вермахту в складі військового угруповання дивізія розпочала 28 червня 1944 р. поблизу м. Броди. В генеральній битві за Броди 13-23 липня 1944 р. дивізія «Галичина» втратила в боях 70% свого особового складу – мова йшла як про 4 тис. вбитих і полонених, 1000 важкопоранених. Близько трьох тисяч бійців цієї частини змогли вийти з оточення по попередньо наміченому маршруту відступу в бік м. Мукачево до середини серпня того ж року. Ще три тисячі бійців, яка потрапила в оточення під Бродами або змогла втекти з полону стала дуже потужним підсиленням для УПА на Тернопільщині та Львівщині до поч. 1950-х рр. З осені 1944 р. і до січня 1945 р. дивізія перебувала на в Словаччині, де мала хороші стосунки з населенням [5].

Катастрофа Рейху, яка стала для нього доконаним фактом ще в 1942-1945 рр. змусила його вище керівництво шукати порозуміння зі своїми опонентами, в тому числі з ув'язненими в концтаборах українськими націоналістами. Однак, відпущені з ув'язнення А. Мельник, С. Бандера, Я. Стецько та ін., які брали участь у спільних з А. Лівіцьким, П. Скоропадським таємних нарадах з керівництвом Німеччини щодо пошуку компромісів бажаних результатів так і не досягли. Головним каменем спотикання виявився російський визвольний рух, який продовжував ідеї білогвардійської еміграції щодо відкидання будь-чого українського і тим паче – окремої від росії суверенної держави. Особливо важкими були конфлікти Українського Національного Комітету (УНК), куди увійшли функціонери УЦК, з утвореним в листопаді 1944 р. в м. Празі визвольним комітетом народів росії під керівництвом А. Власова. Ще більше загострювалась ситуація і через намагання верховного командування Вермахту підпорядковувати сформовані з українських радянських полонених частини командуванню РОА, яка воювала як на Західному, так і на Східних фронтах в Європі [33, с. 329-330].

З врахування цього конфлікту, так і загального погіршення ситуації на фронтах, у березні 1945 р. німці частково задовільнили вимоги УЦК та дали згоду на утворення УНА – Української Національної армії, яку мав очолити політемігрант, генерал-хорунжий армії УНР П. Шандрук. 17 березня УНК за згодою з головним отаманом УНР А. Лівіцьким офіційно призначили П. Шандрука командувати УНА. Однак, із запланованих 220 тис. чоловік, які були у підпорядкуванні Вермахту та частин зброї СС, в складі УНА у березні-травні 1945 р. числилось близько 38 тис. чоловік. Армія включала в себе дві дивізії, в тому числі дивізія Галичина змінила назву на 1-ю українську дивізію УНА, запасну бригаду, зенітні частини, два охоронні полки, жандармерію, бригаду особливого призначення під командуванням Т. Бульби-Боровця і т.д. Основним театром бойових дій для УНА стала Австрія та південна Німеччина. Після капітуляції Рейху 8 травня 1945 р. залишки УНА в переважній більшості опинились на території окупаційної зони США та Великобританії. Тут кожен із бійців та старшин отримав до себе належне ставлення та можливості для саморозвитку в полоні [3].

Англійський полон, який дістався галичанам в Італії в 1945-1947 рр. мав ряд переваг у порівнянні з радянськими тоталітарними леґіонами. Тут був чіткий розподіл на чоловічу та жіночу частину табору, було налагоджено випуск власної преси (газети і журнали «Оса», «Хвалімо Бога», «На старті», «Юнацький зрив», «Наша мета», «Наш голос», «Життя в таборі», «Український козак», «Таборовик» і ін.) була власна самодіяльність, професійні спортивні змагання і ін.. Для задоволення духовних потреб, полонені збудували з двох бочок умовні церкви, де 5 священників (чотири греко-католицьких і один православний) здійснювали регулярні богослужіння. Слово Боже було обов'язкове до викладання в кожній із таборових шкіл чи курсів. Церковні хори, які були організовані при церквах з полонених не лише здійснювали свої прямі функції, а й повністю опікувались всіма світськими культурними заходами на території Рімінського табору [2].

При облаштуванні церков іконостаси та інша церковна атрибутика була виготовлена самими ж полоненими. Щодо облаштування православного храму на території Рімінського табору, Є. Загачевський згадував наступне: *«Церковниця наша була уладжена так, як усі православні церкви всіх народів...Над дияконськими дверима вояки варстатової сотні повісили для прикраси чудово виконані з бляхи та відповідно розмальовані копії орденів армії УНР – хреста Симона Петлюри та Залізного Хреста за Зимовий Похід 1919-1920 рр...»*. Діяч також стверджує, що церква була електрифікована та мала власну дзвіницю. Зважаючи на відсутність облаштувати її справжніми дзвонами, там були повішені сталеві криги з якісним звучанням. Даними питанням опікувався Д. Мамчур з Почаєвщини (виготовляв дзвони в міжвоєнний час), а іконостасом, орнаментом в національних барвах на ризах і виготовленням плащаниці старшина, професійний маляр В. Каплун [3].

При ліквідації табору у травні 1947 р., при розборі кожного з храмів на теренах табору були забрані усі їхні реліквії, в тому числі ікони, престол, хоругви, плащаниці і інше церковне начиння. Конструкції церков з металу були закопані, а дерев'яні частини – спалені. Довгий час реліквії дивізійних церков зберігались в англійській церкві святої Марії Магдалини в британському місті Брадфорд в графстві Західний Йоркшир [60, с. 54-55].

Опісля ліквідації табору, більша частина дивізійників близько року відпрацює на громадських та сільськогосподарських роботах на території Великобританії. Сюди їх з Італії було доправлено понад 8 тис. осіб, включаючи і їхні родини. В 1948 р. вони всі були відпущені з полону і шляхи більшості з них розійдуться в Аргентині, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії і інших державах демократичного світу. Найбільший осідок дивізійників і досі має місце в Канаді, де в 1985 р. вони допитувались в рамках роботи Комісії Дешена на предмет скоєння військових злочинів в Галичині та в Європі в цілому. За результатами перевірок та допитів свідків, жоден дивізійник-емігрант не отримав звинувачень і був виправданий співробітниками даної урядової комісії [5].

Разом з тим зауважимо, що британці не всім давали можливість отримати шанс прожити спокійне життя на Заході. Зокрема, в 1948-1949 рр. до рук НКВС потрапило 990 бійців колишньої УНА, які були переважно з Наддніпрянщини. Ще 150 бійців британці планували депортувати до Німеччини в 1949 р. через їх численні хвороби та інвалідність, що і робило їх незручним тягарем для утримання. Тільки завдяки втручанню всіх колишніх дивізійників в Англії, представників УАПЦ та УГКЦ, а також союзу українців у Великій Британії під керівництвом Б. Панчука, англійський уряд скасував це ганебне рішення. Про цей успіх українських емігрантів сповіщало різдвяне число 7 січня 1949 р. «Української Думки». Тим не менш, число депортованих все ж було скорочене – 45 бійців, які добровільно висловили бажання проживати в Німеччині та 36 тих, хто потрапив під категорію «поганих хлопців». Однак, попри страх їх потрапляння до рук радянців, українські депортовані особи знайшли притулок на півдні Німеччини і згодом змогли соціалізуватись в місцевих громадах. Для тих 200, кого вдалось врятувати від депортації, СУБ зміг організувати допомогу та купити для них окремі житла для подальшого догляду за ними українською громадою за підтримки уряду [13].

Навіть в наш час колишні бійці дивізії Галичина стають жертвами політичних провокацій. В ситуації з присутністю на виступі В. Зеленського в канадському парламенті 22 вересня 2023 р. 98-річного дивізійника Я. Гуньки (1925 р.н.) виник міжнародний скандал, який спровокував звільнення канадського спікера [7].

Повертаючись до наслідків Другої світової війни для Європи констатуємо, що українська військово-політична еміграція остаточно осягнула свою помилку. Вона полягала у відсутності єдиного фронту щодо визволення рідної землі з під окупації. Післявоєнні події дали поштовх до того, щоб функціонери ДЦ УНР, представники кожної з фракцій ОУН (ОУН-м та ОУН-р) і відповідно українські монархісти (гетьманці) дійшли до розуміння, що ця консолідація є життєво необхідною. Зокрема, в першій декаді 1947 р. кожна із сторін стала вимагати реформу щодо функціонування та структури ДЦ УНР. Однак, якщо в 1943-1945 рр. в цьому ще був зацікавленим і сам гетьман П. Скоропадський, то в 1947 р. питання щодо реформ ДЦ УНР вирішувалось без участі Союзу гетьманців-державників, який тепер очолював його син Данило. Доволі складну позицію відносно реформ ДЦ УНР мало революційне крило ОУН на чолі із С. Бандерою, який мав наміри отримати «контрольний пакет» важелів впливу на уряд УНР в екзилі. Найкраще один одного розуміли Лівіцький та Мельник, які були однодумцями ще в подіях на Наддніпрянщині в 1918–1919 рр. [8].

Попри ті та інші розбіжності щодо майбутньої реформи, згодом була створена комісія щодо викладу «Тимчасового закону про реорганізацію Державного центру УНР в екзилі». Її очолював экс-прем'єр УНР Ісаак Мазепа. З листопада 1947 р. участь в роботі комісії взяли функціонери ОУН (м), а з весни 1948 р. – ОУН (р). Гетьманці прямої участі так і не взяли та вели весь діалог лише листами. В такий спосіб, вони повністю відкидали державницьку позицію УНР та висували пропозиції щодо утворення нового органу на колективних засадах для координації визвольного руху в екзилі. На пропозиції гетьманців не погодився ніхто і тому й не дивно, що у червні 1948 р. нову конституцію УНР було підписано вже не головним отаманом, а президентом УНР в екзилі А. Лівіцьким. Введення саме президентського посту для екзильного органу влади було важливим як з огляду на європейськість, так і на схожу тенденцію в емігрантських колах прибалтійських країн та Польщі. Подібно до українців, кожне із цих формувань активно боролось за визволення своїх земель від нашествия комунізму, яке повернулося на їх землі в 1944-1946 рр. [19].

Ключовим досягненням після реформації ДЦ УНР була саме політична консолідація більшості напрямків військово-політичної еміграції. Окрім реформованої посади глави держави в еміграції та уряду, було також сформовано Українську національну раду (УНРаду) (діяла в 1948-1992-му рр.) – новоутворений парламент військово-політичної еміграції, який мав вирішувати усі законодавчі та інші питання урядовців в екзилі. Її формування відбувалось за пропорційним партійним принципом, де була передбачена робота в чотирьох секторах: демократичному, націоналістичному, монархічному та соціалістичному. Згідно із затвердженими квотами і у відповідності до політичних важелів впливу, усі три сектора, окрім монархістів (6 осіб), отримали по 12 мандатів. Саме через рішення УНРади приймалися вибори президента, віце-президента, уряду і президії емігрантського парламенту. В історії інституту глави держави в екзилі було чотири лідери. Першим був А. Ливицький, який де-факто був керуючим емігрантів-петлюрівців ще з 1926 р. Опісля його смерті в 1954 р. у керма опинився прикарпатець С. Витвицький (1954-1965), а в 1967 р. цю посаду зайняв син А. Ливицького Микола (1967-1989) і відповідно останнім керманичем УНР в екзилі був голова ОУН (м) (1979-2012) М. Плав'юк (1989-1992) [45, с. 86-88].

Протягом 1948-1992 рр. УНРадою було проведено 11 сесій, в тому числі одна надзвичайна (14-15 березня 1992 р.). Якщо до 1989 р. УНР в екзилі грала роль консолідатора, то з приходом до керма М. Плав'юка, вона стала одним із координаторів пришвидшення української незалежності в 1989-1992 рр. Зауважимо, що попри досягнуті домовленості в 1948 р. між усіма тодішніми наявними політичними таборами військово-політичної еміграції, все ж не обійшлося без подальших конфронтацій. Зокрема, коли відбувалась друга сесія УНРади у м. Ляйпгайм, ФРН 23-27 червня 1949 р., стало очевидним, що досягнуті домовленості можуть зазнати змін. Згодом, ці побоювання підтвердились внаслідок того як в 1950 р. зі складу УНРади вийшли представники ОУН-р на чолі з С. Бандерою, які розгорнули відкриту боротьбу проти екзильного уряду. Надіслане на поч. 1950-х рр. послання головнокомандувача УПА В. Кука про невизнання С. Бандери керівником ОУН-р сприяло розколу всередині бандерівців в еміграції [62, с. 97].

Разом з тим, в 1950-х рр. вже робились спроби налагодити порозуміння між обома крилами ОУН. Однак, загибель Л. Ребета в 1957 р. в Мюнхені, а в 1959 р. там же С. Бандери суттєво ослабило ОУН-р як впливову емігрантську силу. Паралельно до цих двох замовних Кремлем вбивств, які виконав зрадник Б. Сташинський (здався американцям в 1961 р.). Паралельно до цих двох вбивств, в 1958 р. за загадкових обставин (офіційно від інфаркту – І. Ж.), у Великобританії помирає лідер гетьманського руху Д. Скоропадський. Якщо з вбивствами двох провідників ОУН-р давно розставлені всі крапки над «і», то у загибелі Д. Скоропадського є досі ряд нерозгаданих таємниць. Версія про те, що це могло бути справою рук Б. Сташинського, як це стверджується в одному із сумнівних матеріалів 2010-х рр. – радше вигідний для ЗМІ міф, аніж правда [49, с. 344].

Кінець 1980-х рр. ознаменувався падінням «залізної завіси» і покращенням комунікацій між українською діаспорою та українцями в радянській окупації. Багато для цього зробило зокрема і закордонне представництво Української Гельсинської групи на чолі з генерал-майором П. Григоренком, яке діяло у США та Франції в 1978-1987 рр. (в 1988-1990 рр. – ЗП УГС). Організація, яка представляла відпущених з СРСР дисидентів, активно займалась поширенням правди про репресії в УРСР, розгорнули широку видавничу діяльність і за сприяння представників УНР в екзилі часто виступали на конференціях щодо прав людини в США та Європі [43, с. 74-76].

Восени 1989 р. на Заході Європи мала місце дуже важлива зустріч президента УНР в екзилі М. Плав'юка з дисидентом Л. Лук'яненком. Останній дав згоду на те, щоб представляти ДЦ УНР в Україні. Однак, те, що хотіла вибороти для себе українська військово-політична еміграція де-юре, де-факто так і не відбулось. Зокрема, 24 серпня 1991 р. ВРУ відкинула формулювання в Акті проголошення незалежності України тезу Л. Лук'яненка про те, що наша держава поновлює свій суверенітет. Тому і не дивно, що через вимоги колишніх компартійців, в остаточній редакції назви історичного для нас акту замість «відновлення української держави» було закріплено «Акт проголошення незалежності України» [63, с. 164-166]. Така провладна зневага до істини і досі відгукується в реаліях 2014-2024 рр.

Опісля всеукраїнського референдуму щодо незалежності України, екзильний уряд схвалив рішення щодо передачі своїх повноважень новообраній владі. Воно не було безперешкодним, адже до колишніх комуністів довіри так і не було. Тому й не дивно, що передача атрибутів державної влади УНР була символічна, аніж реальна. Навіть і зараз в жодному законодавчому акті немає згадки про те, що Україна є наступницею УНР. Всюди і досі стоїть УРСР. Проте тоді навіть така символічність з передачею клейнодів була шоком для офіційного Києва. Тодішній президент Л. Кравчук наполягав, «що народ ще не готовий» [28, с. 148].

Дискусія щодо дати про передачу завершилась самими ж емігрантами. Зокрема М. Плав'юк заявив, «що ДЦ оголосить про передачу повноважень, а то вже справа української влади як далі із цим діяти». Церемонія з припиненням існування ДЦ УНР відбулась 22 серпня 1992 р. – за два дні до першої річниці незалежності у Маріїнському палаці. Попри побоювання Л. Кравчука та І. Плюща як президента і голови ВРУ відповідно щодо ризиків цього церемоніалу, міжнародного резонансу та якихось конфліктів в негативному ключі подія не дала. Хоч і офіційний Київ не бажав озвучення імені С. Петлюри в ході урочистостей, емігранти добились і цього символізму, адже в іншому випадку увесь ритуал був би нелегітимним. Однак, попри величезну вагомість події для діаспори та народу, її справжнє значення було оцінене лише з початку російської агресії в Україні в лютому 2014 р. і ще більше було переосмислено в правильному напрямку після 24.02.2022 р. [18].

Отже ми бачимо, що українська військово-політична еміграція після 1945 р. зайняла чітку позицію щодо консолідації та пошуку реальних шляхів до визволення рідної землі від комунізму. Шлях до поновлення незалежності після Другої світової війни зайняв понад 45 років і логічно завершився 22 серпня 1992 р. в Києві церемонією передачі клейнодів УНР від президента в екзилі М. Плав'юка першому президентові незалежної України Л. Кравчуку. Незважаючи на переслідування Кремлем українських військово-політичних емігрантів та їх вбивств професійними вбивцями, найбільш сильні еміграційні кола змогли вистояти і в потрібний момент – долучитись повноцінно до процесів поновлення держави. Помилки українських військово-політичних емігрантів були враховані лише в 2022-2024 рр.

Розділ 3. Методичний інструментарій для роботи з темою на уроках історії України в старших класах і позакласній роботі вчителя

Громадянські цінності, які вкрай необхідні для підростаючого покоління найкраще формуються на уроках історії в школі. Ми як вчителі історії є не лише тими, хто показує дітям минуле, допомагає проводити паралелі з сучасним, але й сприяє якісному плануванню майбутнього. На прикладах успіхів та невдач української військово-політичної еміграції 1920-1990-х рр., яку ми представили двома розділами вище ми бачимо, що якби не складались обставини, військові конфлікти у Європі та світі, кожен із політичних таборів, який зміг по-справжньому консолідуватись лише після Другої світової війни мав єдину мету – незалежну українську державу. В лютому-березні 2022 р. українська влада ледь не опинилась на грані того, щоб знову стати емігрантською. Це впливало не лише через загрозу захоплення м. Києва як столиці незалежної держави, а й з пропозиції союзників України президентові В. Зеленському евакуюватися з країни. Однак, його слова *«Мені треба зброя, а не таксі»*, докорінно змінили весь хід подальшої війни.

В наш час сили оборони боронять ці здобутки 1991-1992 рр. від нашестя московських чужинців і ми відповідно сприяємо цьому волонтерством, створенням умов для реабілітації захисників після поранень, а також – ні на мить не є байдужими до подій, що відбуваються довкола.

Проблема вивчення української військово-політичної еміграції є вкрай важливою для вивчення на уроках історії в школі в 10-11 класах. Звісно, що після 2027 р. ця проблема може бути зачеплена і в програмі з історії України в новоутворених 12-х класах. Однак, не забігаючи наперед відзначимо, що і при теперішніх умовах викладання історії в школі, навчальній програмі та тим запитам, які є з боку учнів та суспільства в цілому, ми можемо сформулювати необхідний інструментарій для роботи над проблематикою. В ході завершального розділу нашої роботи, ми виокремимо як роботу над темою в ході уроків історії, так і можливості її використання у позакласній діяльності.

Вивчення історії української військово-політичної еміграції в школі в 10-му класі можна провести в контексті тем: «Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)», «Українська політична еміграція міжвоєнної доби», «Початок Другої світової війни. Радянсько – німецькі договори 1939 та їх наслідок для українських земель», «Розгортання руху Опору в Україні» і ін. У програмі історії України за 11-й клас ««Радянізація» західних областей УРСР. Національно-визвольний рух у 1944–1950-х рр. на території України. Оунівський рух в еміграції», «Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ)», «Декларація про державний суверенітет України», «Внесок української діаспори у відновлення державної незалежності України» та ін. Даний перелік тем не є вичерпним і може бути розширеним у відповідності до умов часу, введення нових тем в шкільну програму чи актуалізацію забутих сторін історії в навчальному процесі [72-73].

Зважаючи на підняте, слід зосередитись на найбільш зручних можливостях для методичного інструментарію. Зокрема, коли говорити про історію діячів ЗУНР в еміграції, перед учнями слід поставити такі питання:

- якими були основні причини конфронтації між УНР та ЗУНР до і особливо після підписання акту Злуки 22 січня 1919 р.;
- через який пункт Варшавської угоди між УНР та Польщею представники ЗО УНР відмовились від подальшої співпраці з С. Петлюрою;
- яка подія сталась 15 березня 1923 р. і чому опісля неї президент ЗУНР Є. Петрушевич склав свої повноваження як диктатор в еміграції;
- чому велика частина галичан емігрувала з Польщі та Чехословаччини в УСРР/УРСР в 1920-1930-х рр.;
- які організації в еміграції продовжувала боротьбу за незалежну Україну в 1920-1930-х рр.? Хто був їх лідером і хто виступив їх координатором?

Окрім даного бліц-опитування, варто дати можливість попрацювати учням з картою, стрічкою часу та створенням порівняльних таблиць. До прикладу, реалізація просторової компетенції є важливою складовою при вивченні обраної теми, адже без неї не є повноцінним вивчення характеру, напрямків, осередків діяльності та її поширення по континентах на уроці історії.

За цих обставин, при роботі над картою Європи міжвоєнного часу, учні в контурних картах можуть навести місця перебування основних емігрантських військово-політичних осередків у Польщі, Чехословаччині, Румунії, Франції, США, Канаді, Великобританії і т.д. в 1920-1930-х рр. Аналогічним чином можна позначити на карті місця компактного розселення колишніх бійців 14-ї дивізії Ваффен СС «Галичина» після відбуття полону в Італії в 1945-1947 рр. Особливо важливим для аналізу буде план табору інтернованих бійців цього формування в м. Ріміні в Італії в 1945-1947 рр., де переглядаючи план [див. додаток Г], вони можуть дати відповіді на такі запитання:

- до кого конкретно потрапили в полон галичани в 1945 р.;
- чому постала потреба в облаштуванні в таборі як греко-католицького, так і православного храмів на території табору;
- яка є різниця між полоненими та інтернованими військами;
- чому не всі бійці дивізії мали можливість чи бажання залишатись у Великобританії після 1948 р.;
- чому дивізійників найбільше приваблювала саме Канада та США;
- чи позитивними були результати роботи комісії Дешена в 1985 р. для колишніх дивізійників в Канаді?

Звичайно, що при обговоренні проблем дивізійників, в учнів можуть виникнути питання щодо порівняння як склались долі у тих, хто пережив радянський полон та концтабори і залишився в Україні та в тих, хто опинився в еміграції. Тут буде важливим пояснити наслідки битви під Бродами в 1944 р., результати і причини поразки визвольних змагань 1940-1950-х рр. на території Західної України, розкрити проблему боротьби еміграційних кіл за недопущення депортації колишніх воїнів УНА в СРСР наприкінці 1940-х рр., навести для порівняння долі М. Мулика та бійця 2-ї дивізії УНА, останнього президента УНР в екзилі М. Плав'юка і т.д. Водночас, якщо ж по осередках діяльності трьох напрямків українських емігрантів закордоном можна скласти окрему карту, то для опису Одиссеї дивізії Галичина після битви під Бродами можна скласти окрему інфографіку зі статистикою, картою та фрагментом історичного документу [5].

Аналогічну інфографіку або окрему серію інфографічних зображень ми можемо підготувати спільно з учнями або задати їм для виконання як проєктного завдання вдома. Зокрема, в межах обраної нами для написання дипломної роботи проблематики, це можуть бути:

— щодо створення інфографічного постера про конкретну історичну постать з військово-політичної еміграції (С. Петлюра, П. та Д. Скоропадський, А. та М. Лівички, Є. Петрушевич і ін.). Постер може містити основні дати з життя та діяльності діяча, так і короткий факт-чек про маловідомі сторінки з біографії чи діяльності обраної вами біографії;

— через інфографіку можна також розібрати і гучні політичні події в еміграції, дати порівняльну характеристику визвольним рухам в діаспорі, знайти спільне та відмінне у поширюваній ними інформації через власні видання, специфіку політичних вбивств Л. Ребета, Д. Скоропадського та С. Бандери. Стосовно останнього згаданого прикладу, можна відстежити як методи замовних вбивств українських політемігрантів в 1920-1930-х рр. з подіями 1950-х рр., звернути увагу на виконавців та знаряддя вбивства, оглянути якісно та кількісно чи були доведені до суду справи за ці злочини, чи отримали покарання вбивці, якими були мотиви для вбивства з боку Кремля, якими були наслідки цих вбивств для військово-політичної еміграції – як політичні, так і соціокультурні;

— також, ми можемо відобразити і шляхи боротьби, методи роботи та діяльність кожного з напрямків емігрантського руху, в тому числі через порівняння ідеологій, бачення політичного устрою, відносин з іншими державами, адміністративних кордонів і т.д. [18].

Особливо цікавим було б створити інфографіку про життя та діяльність 4-го президента УНР в екзилі (1989-1992) М. Плав'юка (1925-2012), адже через рік буде сота річниця з його дня народження. Учні могли б не лише підготувати інфографіку про його життя та діяльність, а й спільно з вчителем створити грантовий проєкт. Підготувати цей проєкт можна було б реалізувати як через написання конкурсної роботи у системі МАН, так і через пропозиції щодо облаштування інформаційних стендів на малій його Батьківщині – в с. Русів та м. Снятин на Коломийщині.

Схожий грантовий проєкт щодо облаштування інформаційних стендів, а в перспективі – музейної експозиції, яка була б присвячена українським військово-політичним емігрантам в стінах палацу Потоцьких можна підняти і стосовно 2-го президента УНР в екзилі, члена уряду ЗУНР (секретар закордонних справ) С. Витвицького (1884-1965). Також, це може бути як музейна кімната на території ліцею в с. Угорники Івано-Франківської міськради і в інших локаціях, які є пов'язані з цим діячем.

Паралельно до створення музейних експозицій про прикарпатських президентів УНР в екзилі, можна і зайнятись формуванням екскурсійних маршрутів по території як Івано-Франківської, так і Снятинської МТГ. Якщо в Івано-Франківську їх можна комбінувати з відвіданими краєзнавчого музею, літературного музею Прикарпаття та музеєм визвольних змагань щодо історії військово-політичної еміграції (огляд особистих речей, документів та фото), то на території Снятина та населених пунктів громади це також будуть три музеї (письменників М. Черемшини, В. Стефаніка, художника В. Касіяна), а також пам'ятні дошки на честь цих діячів в діаспорі як в обласному центрі, так і на території м. Снятин. Окрім залучення для екскурсійної групи (тобто для учнів 10/11 класів – І. Ж.) професійного екскурсовода, ми як вчителі можемо самі продумати як інформаційне наповнення та маршрут всієї екскурсії. Її можна провести як напередодні державних свят (до прикладу 22 серпня – в річницю передачі клейнодів УНР владі України), так і безпосередньо перед чи після уроків історії України, де зачеплена тема військово-політичної еміграції.

Схожу екскурсію обома містами області можна провести і по місцях проживання на Прикарпатті Н. Махна в його емігрантський період життя. Як відомо, румунсько-польський кордон экс-лідер українських анархістів перейшов саме в Снятині, а 10 діб свого життя спільно з соратниками провів у готелі «Бристоль» на вул. Л. Українки. Також, під час одного із уроків в 10 класі чи під час краєзнавчої позакласної гурткової роботи, можна продемонструвати і прохання Н. Махна про можливість залишитись йому і його оточенню в Польщі, яке було адресоване до Станіславівського повітового староства 28 квітня 1922 р. [10].

Зважаючи на ріст попиту на історію в соцмережах та часте поширення неправдивої інформації про нашу історію ворогом, на одному з уроків історії України можна провести спільне заняття для учнів 8-го та 11-го класів. Тут можна буде порівняти як вікові можливості кожного з класу, так і можливості конкуренції між ними в ході навчального процесу. Зокрема, в ході цього заняття, буде обговорюватись проблема інформаційної гігієни, важливим буде показати, що засади демократичного управління державою на законодавчому рівні були притаманними їй ще до відновлення держави в 1917-1920-х рр.

Як приклад, можуть бути проаналізовані як положення конституції Пилипа Орлика 1710 р., так і «Тимчасового закону про реорганізацію Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі», який було прийнято в 1948 р. В даному випадку можна зробити акцент на окремо взятих положеннях обох документів, провести між ними порівняльний аналіз, пояснити їх значення в еміграції та дати відповідь на ряд приблизних запитань:

— чому тексти Пактів і конституції П. Орлика в 1710 р. були створені двома мовами – латиною та українською;

— чи вірним було те, що тимчасовий закон про реформу ДЦ УНР не було поширено іншими мовами серед еміграції та політичних кіл Заходу?

— яке значення мало юридичне закріплення за Шведським королівством статусу протектора над Україною і чи можна вважати доконаним фактом те, що відсутність протектора чи союзника в екзильному акті 1948 р. – вірним кроком?

— чи можна порівняти помилку П. Орлика щодо декларування Швеції як одного із гарантів захисту держави в 1710 р. зі схожими нереалізованими на практиці положеннями Будапештського меморандуму 1994 р.;

— як і чому Конституція Орлика 1710 р. змогла бути частково реалізована на практиці на півдні Київщини в 1710-х рр. і чому до прикладу закони ДЦ УНР не були втілені в життя в Україні в 1990-х рр.;

— чи були б актуальними ідеї П. Орлика і відповідно А. Лівіцького для сучасної законодавчої бази в Україні щодо подальшого реформування системи вищих органів влади у післявоєнний час в 2020-х рр. [15].

Оскільки сучасне суспільство уявити без політики та обговорення політичних подій неможливо (особливо з врахування подій в Україні), цікавим було б проведення дебатів в 11-му класі на тему реорганізації Державного центру УНР в екзилі в 1948 р. Клас умовно ділиться на чотири фракції – колишні петлюрівці, монархісти, мельниківці та відповідно бандерівці. Кожна з груп формує власні позиції щодо подальшого функціонування ДЦ УНР, пропонує різні варіації щодо нових посад, вибудовує власні правки до Тимчасового закону, вносить пропозиції про утворення нових осередків в Південній Америці, Мексиці, Канаді, Норвегії, Іспанії США і т.д. При обговоренні тих чи інших вагомих проблем у функціонуванні, керівники кожної з фракцій пропонують пошук шляхів фінансування як через окремо створені фонди, так і через аукціони, роботу в західних ЗМІ, заняття ріелторством, брокерством та консалтингом і т.д.

З проблемних запитань для повноцінних дебатів можна запропонувати вирішення подальшої долі бійців УПА, які змогли пробитись у ФРН. Кожна з фракцій вносить свою пропозицію щодо їх працевлаштування, долучення до роботи емігрантських громадсько-культурних організацій, а за можливості – допомогти з проходженням служби в арміях НАТО чи скажімо в консульстві ЦРУ, Мі 6 та інших західних спецслужб щодо ситуації з українським підпіллям в УРСР в 1940-1950-х рр. Для висвітлення правдивих відомостей про боротьбу УПА на Західній Україні, одна з делегацій може вносити пропозицію про публікацію спогадів бійців-емігрантів не лише українською, а до прикладу англійською та французькими мовами, запис інтерв'ю з кореспондентами BBC, The Wall Street Journal, Times, Le Figaro, CNN і т.д.

Схожим чином можна відтворити Надзвичайну сесію УНРади, яка мала місце 14-15 березня 1992 р. Тут буде важливо якісно відтворити дискусії щодо термінів передачі клейнодів УНР вищому керівництву незалежної України, доцільності цього року з боку УНР в екзилі, а також можна вносити пропозиції щодо подальшої діяльності кожного з функціонерів ДЦ УНР. В підсумку дебатів, має бути реконструйовано прийняття рішення про повну передачу 22 серпня 1992 р. представниками ДЦ УНР у Києві владі України своїх повноважень [63, с. 170].

Окрім рольових дебатів на тему функціонування ДЦ УНР, можна провести схожу рольову гру і щодо роботи Верховної Ради України зразка 2020-х рр. Можна взяти як модель військового, так і мирного часу у роботі українського парламенту. Однією з тем, яка може обговорюватись в ході засідання – століття з дня народження останнього президента УНР в екзилі М. Плав'юка і відповідна законодавча підготовка до ювілею на рівні держави. Після всіх внесених від груп учнів (фракцій) ідей, окремий учень в ролі спікера оголошує єдину позицію ВРУ.

Окрім пропонованої нами роботи з картою, історичними документами та дебатів, не менш важливою є і робота з відеоматеріалами на уроках історії. В першу чергу, важливою до перегляду буде хроніка історичних подій в діаспорі. До прикладу, цікавою буде оприлюднена в 2015 р. в мережі хроніка з похорону С. Бандери у Мюнхені 20 жовтня 1959 р., де можна побачити багато історичних осіб, а також почути виконання гімну України. При огляді рідкісної хроніки 1953 р. з лідером українських монархістів в діаспорі, гетьманичем Д. Скоропадським, яка є німою, ми можемо запропонувати учням як підібрати музичний супровід, так і озвучити її для підготовки документального проєкту [74, с. 78-85].

Зауважимо, що завдяки оцифруванню архівів, доля та раніше невідомі факти про діячів діаспори стають все доступнішими. Тому, при роботі з матеріалами архівів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ), залучивши матеріали з сайту Центрального державного історичного архіву м. Києва (ЦДІАК), Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (ЦДАВОУ), Центрального державного архіву громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ) та інших інституцій, можна реконструювати історичний портрет конкретно взятого військово-політичного діяча з діаспори. До прикладу, взявши біографію Д. Скоропадського, на основі доступних в мережі документів, а також за рахунок замовлених за запитом, можна спробувати провести окреме дослідження цієї постаті як для проєктного навчання у школі, так і для написання конкурсної роботи в системі МАН. За рахунок того, що вона буде підсилена відеоматеріалами, де буде зроблена озвучування хроніки, додано власні коментарі в стилі інформативного відео з ТікТок, цей проєкт по-справжньому буде унікальним [4].

Не менш цікавими будуть і кросворди по темі УНР, союзу гетьманців-державників, обох крил ОУН та загалом по термінах, які мають відношення до обраної нами теми. Їх можна проводити як постатях, так і по термінах чи містах, де відбувались конкретно взяті події (місця політичних вбивств, місця поховань, локації проведення сесії УНРади, найбільші міста за осередками військово-політичної еміграції на Заході, назви міст, де перебували інтерновані вояки УГА та дієвої армії УНР, дивізії Галичина і т.д.).

Зважаючи на те, що рік тому нами була захищена курсова робота на тему роботи з матеріалами соцмереж на уроках історії, ми не можемо оминати можливість створення історичного блогу. З врахування того, що ринок соцмереж не є стабільним і за трендами не завжди можливо встигати (конкуренція між Meta та X (колишній Twitter), між YouTube та TikTok і т.д.), найкращими варіаціями для блогу на обрану нами тему можуть бути наступні проєкти:

- канал в Telegram про ОУН в еміграції, де можна проводити подкасти, опитування на знання історії емігрантських рухів 1920-1990-х рр.;
- подкаст на YouTube, який би вели у формі розмові про життя інтернованих військ колишньої УНР, УГА та дивізії Галичина в Польщі, Чехословаччині та Італії як у формі рольової гри (хорунжий Дротянко, стрілець Щирий, медсестра Калина і т.д.), так і у дискусіях щодо віднайдених матеріалів у мережі між учасниками позашкільного гуртка;
- блог в Instagram про життя та діяльність Д. Скоропадського, де можна як публікувати фото з життєпису, уривки публікацій у пресі, сучасні інтерв'ю з істориками, де згадується цей діяч.

Отже ми бачимо, що вивчення історії військово-політичної еміграції 1920-1990-х рр. на уроках історії і в позакласній діяльності є цікавим, корисним та актуальним інструментом для протидії інформаційній пропаганді Кремля. Окрім традиційних бліц-опитувань та краєзнавчих екскурсій, є корисні можливості для учнів у взаємодії з матеріалами з соцмереж та провідних українських ЗМІ. Наявні методичні інструменти не є вичерпними і можуть бути розширені в сучасних умовах часу, простору та технологічного прогресу.

ВИСНОВКИ

Отже, в ході написання даної кваліфікаційної роботи, де була обрана цікава нам тема, яка стала особливо актуальною в наш час, були зроблені наступні підсумкові судження. По-перше – перша українська політична еміграція, яка була з державницьким характером та сформувала власну програму дій щодо боротьби за визволення України від окупанта сформувалась в 1709-1710-му рр. Її першим керівником був гетьман П. Орлик, який прийняв булаву 5 квітня 1710 р. Ним було задекларовано Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького, яка стала як першим емігрантським політичним документом, так і першою в своєму роді. Вона була прийнята на 77 літ раніше за конституцію США і відповідно на 81 рік раніше за польський Основний Закон. Випередивши час і задекларувавши для майбутньої держави демократичні принципи управління, закон мав свою юридичну силу лише в межах півдня Київщини в 1711-1714 рр.

По-друге, піднята проблема військово-політичної еміграції у власній версії поеми «Енеїда» римського поета Вергілія від Івана Котляревського в 1798 та 1842 рр. приховано продемонструвала, що в українців ще була віра у свою державність і що її можуть повернути якраз військово-політичні емігранти. У ХІХ ст. головним громадсько-політичним емігрантом в Європі був М. Драгоманов, а в роки першої світової війни – представники Союзу Визволення України (1914-1918), в тому числі Д. Донцов, В. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський та ін.

З поразкою ідей Гетьманату в грудні 1918 р. та завершенням першої світової війни з виводом німецьких військ з України в листопаді-грудні того ж року в еміграцію подались майже всі військово-політичні керівники Української Держави, включно з гетьманом П. Скоропадським. Натомість, військово-політична еміграція в 1919-1920 рр. була спричинена поразкою ЗУНР у польсько-українській війні 1918-1919 рр., внутрішньополітичними конфліктами всередині Директорії УНР, конфліктами між діячами УНР та ЗУНР, інтернуванням полонених бійців Дієвої армії УНР та УГА в польських і чехословацьких таборах в 1920-х рр. і т.д.

Остаточна поразка УНР в 1920-му р. змусила весь її уряд на чолі з верховним отаманом С. Петлюрою вдатись до еміграції. Колишні вояки армії УНР осіли переважно у Польщі, Румунії, частково в Туреччині, великі еміграційні осередки були у Великій Британії, Франції, США та Канаді. Усім тим, хто відбув тяготу інтернованого вояка та старшини вдалось не лише зберегти себе як свідомого українця, а й знайти можливості для культурного розвитку. Те як розійшлись шляхи багатьох бійців і старшин є не менш трагічною сторінкою в долі еміграції, адже кожен із них опинився в тисячах кілометрів від дому і лише за рахунок того, що працював на користь української громади, не став звичайним обивателем тієї чи іншої держави.

Звичайно, що осуджувати тих кілька десятків тисяч галичан та наддніпрянців, які повернулись в СРСР в 1920-1930-х рр. і в переважній більшості були отруєні, вбиті чи засуджені до страти не є правильним або логічним. В умовах українізації та покращенню можливостей соціального ліфту в СРСР до 1937 р., колишні емігранти і справді повірили, що вдома відбуваються зміни. Однак ті, хто пішов на цей крок в 90-95 % загинув в 1933-1938 рр., або був схоплений пізніше в Галичині в 1939-1941 рр. Серед загиблих було багато інтелігентів, діячів уряду УНР, театралів, художників, письменників, поетів, вчених та військових, в тому числі О. Букшований, П. Франко, М. Ірчан, М. Баран, Г. Коссак, брати-близнюки Дідушки і тисячі інших, хто не зміг уникнути загибелі від часу репресій 1930-х і до початку радянсько-німецької війни 1941-1945 рр.

Саме в розпал цього конфлікту колишні військово-політичні емігранти знову стають потрібними своїй Батьківщині. Однак, погляди на те як треба повертати незалежність в кожній із фракцій діаспори були різними. Якщо ж ДЦ УНР на чолі з А. Лівичим категорично не сприймав ідею союзу з Рейхом та координував створення перших повстанських загонів в 1941-1942 рр. в тилу Вермахту, то в обох крил ОУН після остаточного розколу в 1940 р. були ще певні надії на Берлін до липня 1941 р. Організація двох батальйонів ДУН і їх участь в подіях щодо відновлення української держави 30 червня 1941 р. можна вважати однією зі спроб військово-політичної еміграції повернутись в Україну на легальній основі.

Арешт Я. Стецька, С. Бандери, А. Мельника та інших українських націоналістів в липні 1941 р. показав, що німецька влада – такий же ворог для українців, як і більшовики. Включення генерал-полковника УНР М. Омеляновича-Павленка та генерал-хорунжого В. Чабанівського до створення Українського Визвольного Війська в 1942-1943 рр. було ідейно та організаційно важливим у спробі визволити Україну від більшовизму та вимагати від німців створення власної держави. Долучення до формування 14-ї дивізії Ваффен СС «Галичина» колишніх галицьких старшин та офіцерів армії УНР весною-влітку 1943 р. на чолі з генералом-четарем УГА В. Курмановичем, який вже брав схожу участь при створенні Карпатської Січі в 1938-1939 рр. По-справжньому героїськи показали себе колишні борці за незалежність в 1917-1923 рр. у битві під Бродами 1944 р. Стримуючи переважаючі червоні війська, жоден із колишніх петлюрівців не боровся за Рейх, а за Україну, що і відобразалось в їх вчинках, промовах та подальшій діяльності в еміграції.

Загибель в цій битві духовного провідника дивізії, екс-четаря полку УСС, сотника Дмитра Палієва показала, що для справжніх українських лицарів немає ані термінів давності, ані обмежень в здоров'ї чи силі. Разом з тим, слід відзначити, що всередині ОУН не було одностайної позиції щодо існування цієї української частини в лавах збройних сил Третього Рейху. Якщо в мельниківців ще була віра в те, що це шанс на створення ядра майбутньої української армії, то у бандерівців поява такої частини викликала лють і вони вдавались до різноманітних саботажів щодо призову в лави дивізії, зриву агітаційних кампаній і т.д.

Утворення УНА весною 1945 р. було останньою військовою спробою українців на власні збройні сили в еміграції. Подібно до того як повелись поляки з армією УНР після радянсько-польської війни 1920 р., в генерала П. Шандрука як учасника тих подій і очільника цієї формації ілюзії не було. Як через страх потрапити в радянський полон, так і через бажання продовжити боротьбу за Україну в еміграції, більша частина військ УНА була інтернована в американській та британській зоні окупації Німеччини. Серед тих, хто уникнув радянського полону був і вояк 2-ї дивізії УНА, президент УНР в екзилі М. Плав'юк (1925-2012).

Галичанам-дивізійникам під час полону в м. Ріміні в Італії вдалось в 1945-1947 рр. утворити потужний духовно-освітній та культурно-мистецький осередок українського життя. Екуменічний підхід до проведення богослужінь, курси майстрів, творчі вечори, понад 20 власних видань та журналів – далеко не весь перелік того, що мали галичани, яких від депортації в СРСР врятували британський прем'єр В. Черчилль та Папа Римський Пій XII. Подальша доля дивізійників після 1948 р. головним чином розділилась у Великобританії, Канаді, США та Австралії. Частина з них повернулась в Україну лише з настанням незалежності. Однак, погляди на їх діяльність викликали і викликають неоднозначні оцінки як вдома, так і закордоном. Як приклад – марш прихильників дивізії в Києві весною 2021 р., так і кейс довкола скандалу довкола ветерана дивізії Я. Гуньки під час виступу президента України В. Зеленського в канадськiм парламенті у вересні 2023 р.

У повоєнні роки ОУН так і не змогла знайти порозуміння між собою та досі діє в розколі. Попри спроби консолідувати український військово-політичний політикум в 1948-1950-х рр. шляхом реформи ДЦ УНР, через відхід від ідеї гетьманців та бандерівців, реально відчутні зміни стались лише з приходом до керма президента УНР в екзилі в 1989 р. глави ОУН-м М. Плав'юка. Він не лише змінив провести останні суттєві реформи в ДЦ УНР, а й долучився до процесів поновлення незалежності України в 1989-1991 р. Військово-політична еміграція українців на Заході де-юре закінчилась 22 серпня 1992 р. з врученням М. Плав'юком Л. Кравчуку усіх атрибутів влади УНР.

Запропонована нами в роботі методика по використанню дослідженого нами матеріалу у школі є тим інструментарієм, який реально може сприяти зацікавленню темою в учнів. Вдале конструювання бліц-опитувань, запис інтерв'ю, проведення соціологічних опитувань, створення інфографіки про військово-політичних емігрантів, проведення спільних уроків на суміжні теми між різними віковими категоріями учнів, реконструкція історичних і сучасних владних політичних дебатів, створення цікавого блогу з фото, відео та крутими подкастами – це далеко не все, що ми хотіли відтворити у цій роботі. Будемо сподіватись, що запропоновані нами методи та прийоми будуть корисні для навчального процесу у школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані матеріали

1. Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. Київ: Укр. Вид. Спілка, 2001. 198 с.
2. Гінда В. Життя дивізійників за італійськими дротами. *Збруч*, 2018. URL: <https://zbruc.eu/node/79533>
3. Давидюк Т. Українська Національна Армія: герої України і солдати Європи. *Горинь Info*, 2023. URL: <https://horyn.info/posts/ukrayinska-naczionalna-armiya-geroyi-ukrayiny-i-soldaty-yevropy/>
4. Данило Скоропадський. «Валет» у колоді карт мґб сср. Офіційний портал ГДА СЗРУ, 2024. URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/danylo-skoropadskyi-valet-u-kolodi-kart-mhb-sssr>
5. Ісаюк О. Рябенко С. Міф 2. Батальйони «Нахтігаль», «Роланд» та дивізія «Галичина» були каральними підрозділами СС. *Мілітарний*, 2018. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/mif-2-bataljony-nahtigal-roland-ta-dyviziya-galychyna-buly-karalnymy-pidrozdilamy-ss/>
6. Касанова Х. Війна, яка змінила долю Європи. *Збруч*, 2014. URL: <https://zbruc.eu/node/17489>
7. Куренкова О. Українець з СС "Галичина". Хто такий Ярослав Гунька, через якого пішов у відставку спікер парламенту Канади. *Суспільне*, 2023. URL: <https://suspilne.media/582821-ukrainec-z-ss-galicina-hto-takij-aroslav-gunka-cerez-akogo-pisov-u-vidstavku-spiker-parlamentu-kanadi/>
8. Левченко Л. Роздуми про Уряд УНР в екзилі. *Історична правда*, 2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/08/26/161724/>
9. Постанови II-го Великого Збору Організації Українських Націоналістів [1-4 квітня 1941 р., Краків]. Бучач, 1941. 15 с.
10. Семерак Б. Нестор Махно у Станиславові: державний архів оприлюднив листа відомого анархіста та революціонера (фото). *Версії*, 2024. URL: <https://versii.if.ua/novunu/neslor-mahno-u-stanyslavovi-derzhavnyj-arhiv-oprylyudnyv-lysta-vidomogo-anarhista-ta-revolyczionera-foto/>

11. Скрипник О. Павло Скоропадський. У зоні особливої уваги НКВД, III, 2023. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/05/15/162676/>
12. Терещук Г. 30 червня 1941 року у Львові: Акт відновлення Української Держави та хаос. *Радіо Свобода*, 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/akt-vidnovlennia-ukrayinskoyi-derzhavy-oun-/31332023.html>
13. Тимошик М. Доля поранених полонених дивізії «Галичина» в Англії. Архів ОУН. URL: <https://ounuis.info/publications/1438/dolia-poranenykh-polonenykh-dyvizii-halychyna-v-anhlii-yak-obiednana-ukrainska-diaspora-dobylasia-vidminy-dyskryminatsiinoho-rishennia-uriadu-velykoi-brytanii-shchodo-deportatsii-nemichnykh-polonenykhdyviziinykiv-do-nimechchyny.html>
14. Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. К.: Парламентське вид-во, 2008. 928 с.
15. Цалик С. Блог історика: шлях України до Конституції. *BBC*, 2016. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2016/06/160628_history_blog_constitution_hk
16. Шурхало Д. 230 років тому: як Кубань ставала українською. *Радіо Свобода: Суспільство*, 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-kuban-stavala-ukrayinskoyu/32022968.html>
17. Шурхало Д. Карпатська Україна: як постала і чому не встояла. *Радіо Свобода*, 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29825313.html>
18. Яблонський В. Державний центр УНР в екзилі: три чверті століття на повернення. *Локальна історія*, 2023: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/derzhavnii-tsentr-unr-v-ekzili-tri-chverti-stolittia-na-povernennia/>
19. Яблонський В. Рада Республіки. Як еміграційний парламент УНР боровся за українську державність. *DS News Україна*, 2021. URL: https://www.dsnews.ua/ukr/nasha_revolyuetsiya_1917/rada-respubliki-yak-emigraciyniy-parlament-unr-borovsya-za-ukrajinsku-derzhavnist-15042021-422228

Газетна та журнальна періодика

20. Військовий факультет Українського Народнього Університету в таборі Ланцут-Стрілково. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1931. № 4. С. 19
21. Військовий факультет Українського Народнього Університету в таборі Ланцут-Стрілково. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1931. № 5. С. 20.
22. З культурно-просвітнього життя Бригади. *Український Стрілець*. 1920. Ч. 1. С. 15-16.
23. Лисянський Б. Українська політична еміграція, як історичне з'явище *Тризуб*. Париж, 1935. №49. С.4-9.
24. Наш народний університет. *Голос табора*. 1919. ч. 1. С. 4-5.

Мемуари

25. Авраменко Н. Спомини запорожця. Київ: Темпора, 2007. 455 с.
26. Прохода В. Записки непокірливого. Торонто, 1967. 434 с.

Законодавство

27. Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни Гаага, 18 жовтня 1907 року. Офіційний портал ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_193#Text

Література (статті та монографії)

28. Виноградник Т. Президент України з Покуття. *Прикарпатський вісник НТШ*. Думка. 2010. № 3(11). С. 145-149.
29. Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення. *Український історичний журнал*. 2019. № 2. С. 67-93.
30. Власенко В. Друга хвиля міжвоєнної української політичної еміграції у Південно-Східній Європі. *Сумська старовина*. 2013. № XL. С. 22–35.
31. Власенко, В.М. Міжвоєнна українська політична еміграція на Балканах (до питання про термінологію). *Суспільно-політичні процеси на українських землях: зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Суми, 21 травня 2013 р. / за заг. ред. В.А. Нестеренка. Суми: Сумський державний університет, 2013. С.12-20.
32. Двірна К. Кунц С. Повоєнна доля Армії УНР у 20-30-ті роки ХХ століття. *Історія в рідній школі: Науково-методичний журнал*. 2016. № 6. С. 2-6.

33. Дерейко І. Місцева складова силових структур окупаційного режиму в боротьбі за Україну. *Боротьба за Україну в 1943 - 1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство*: Зб. наук. пр. / Голова редкол. В.А. Смолій. К.: Ін-т історії України НАНУ, 2014. С. 319-333.
34. Зінкевич Р. Українська військова еміграція у Польщі (1920—1939). *Wieki Stare i Nowe*. Tom specjalny, 2012. С. 59-74
35. Колісник Д. В. Гетьманський рух і українська громада в Німеччині напередодні та на початку Другої світової війни. *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*. Випуск 17. 2012. С. 200-207.
36. Колісник Д. В. До проблеми пронимецької орієнтації гетьманського руху П. Скоропадського напередодні та на початку Другої світової війни. *Гуманітарний журнал*. 2007. №1-2. С.104-109.
37. Комар В. Козацькі військові формування в політиці іноземних держав 1918—1945 рр. *Київські історичні студії*. 2019. № 1. С. 17-26.
38. Коцан І. Д. Вирішальні фактори поразки українського народу у визвольних змаганнях (1917-1921 рр.). *Тези виступів учасників Міжкафедрального круглого столу до Дня Соборності України* (м. Харків, 20 січня 2017 р.). ХНУВС, 2017. С. 63-67.
39. Кресін О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Монографія. К., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 468 с.
40. Литвин Н. Еміграційний уряд Західно-Української народної республіки: зовнішня політика та програма державного будівництва. *Наукові записки ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України*. Випуск 2 (58). С. 422 – 431.
41. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. К. : НІСД, 2018. 472 с.
42. Марчук І.В. Марчук Н. В. Поліська Січ. Рівне: О. Зень, 2016. 56 с.
43. Минта І. Основні напрями діяльності закордонного представництва Української гельсінської групи (ЗП УГГ). *Чорноволівські читання: Матеріали VIII*

Науково-практичного форуму (Київ, 20 квітня 2024) / упоряд. В. Ф. Деревінський. Київ: «Бескиди», 2024. С. 71-76.

44. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. Прага, 1942. 372 с.

45. Панова І. Голова державного центру УНР в Екзилі: політико-правовий статус. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 84-90.

46. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття). К.; Нью-Йорк, 2006. 672 с.

47. Піскун В. Українська політична еміграція 20-х рр. ХХ ст. у контексті економічних інтересів світового співтовариства. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Історичні науки*. 2008. Вип. 11. С. 58-70.

48. Плазова Т. Діяльність української політичної еміграції в Австрії у 20-х рр. ХХ ст. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: Зб. наук. пр. Львів, 2008. Вип. 21. С. 29-32.

49. Плохій С. Убивство у Мюнхені. По червоному сліду. Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля» 2017. 512 с.

50. Срібняк І. В. На захисті інтересів інтернованої Армії УНР (маловідомі сторінки діяльності української військової дипломатії у Польщі, 1921 р.) *Архіви України*, 2023. № 2. С. 131-149.

51. Срібняк І.В. Інтерновані вояки УГА в Таборі Йозефов (Чехословаччина) у 1921–1922 рр.: умови перебування та санітарний стан. *Дриновський збірник*. 2015. Т. VIII. С.196-211

52. Срібняк І.В. Обеззброєна але не скорена: Інтернована Армія УНР в таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. 128 с.

53. Срібняк І.В. Український аматорський театр у таборі інтернованих військ УНР Стшалково, Польща, очима театральних критиків, серпень 1921-липень 1922 рр. (за матеріалами часопису «Промінь»). *Синопсис: текст, контекст*, медіа. 2020, № 26(2), С. 48–60.

54. Стельникович С. Олевська республіка: історія та комеморативні практики. *Тарас Бульба-Боровець – син землі поліської*. Зб. наук. праць за

матеріалами Всеукраїнська науково-практичної конференції, присвяченої 110-ій річниці від дня народження Тараса Бульби-Боровця. Березне. 2018. С. 14-16.

55. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. К.: Либідь, 1991. 512 с.

56. Терлецький М. Табор інтернованих в Німецьким Ябліннім в Чехо-Словаччині. Українська Галицька Армія. Т. 1. Вінніпег, 1958. С. 586

57. Тинченко Я. Генерал Олександр Греків: військова діяльність і доля. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. К., 2001. № 2. С. 343–416.

58. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Кн. 1. К. : Темпора, 2007. 535 с.

59. Українська дивізія «Галичина»: Історико-публіцистичний збірник. Упорд. М. Слабошпицький. 3-е вид. К.: Ярославів Вал, 2008. 232 с.

60. Українська Національна Армія: Матеріяли до історії: Збірник статей. упоряд. Р. Колісник. авт. передм. М. Ф. Слабошпицький. К.: Ярославів Вал, 2013. 320 с.

61. Фігурний Ю. Міграції запорозьких козаків у першій половині XVII–XVIII ст. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 7. С. 195-197

62. Шмігель М. Сирни М. Великий рейд УПА на Захід у 1947 році: “чехословацький шлях” у збірці протоколів полонених вояків УПА і членів цивільної сітки ОУН (джерелознавчі аспекти дослідження). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Випуск 53. С. 93–108.

63. Яблонський В. М. Особливості сприйняття УНР в Україні після проголошення незалежності. *Вісник Маріупольського державного університету*. Сер.: Історія. Політологія. 2017. №20. С. 163-171.

Енциклопедичні видання

64. Бачинська О.А. Задунайська Січ. Енциклопедія історії України: Т.3: Е-Й. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2005. 672 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zadunayska_sich

65. Задорожній О. Репатріація. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. Відносин. Київ : Знання України, 2004. Т. 2 . 2004. С. 1040.
66. Кресін О.В. "Мазепинська еміграція". Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2009. С. 427-430.
67. Павленко М. Інтерновані українські військові формування. Енциклопедія Сучасної України. / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12417>
68. Полонені. Українська мала енциклопедія: 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1963. Т. 6, кн. XI : Літери Пере По. С. 1425.
69. Савченко Г.П. Еміграція військовиків Армії УНР та УГА. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / К.: В-во "Наукова думка", 2005. С. 32-33.
70. Ясь О. Еміграція. Енциклопедія Сучасної України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-17837>
71. Ясь О.В. Еміграція, її мотиви та види. Енциклопедія історії України: В 5 т. К., 2005. Т.3: Е – Й. С.32

Підручники і посібники

72. Власов В. С. Історія України (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.
73. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 288 с.
74. Іванов В., Волошенюк О., Мокрогуз О. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: Посібник для вчителя. Київ: Центр вільної преси, Академія української преси. 2016. 243 с.
75. Практична медіаосвіта: медіаграмотність в освітньому просторі: навч.-метод. посібник / уклад. : В. В. Байдик, О. В. Проніна; за заг. ред. В. В. Байдик. Лисичанськ, 2021. 66 с.

76. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник. К.; Кам'янець-Подільський: Кондор, 2010. 240 с.

Дисертаційні дослідження

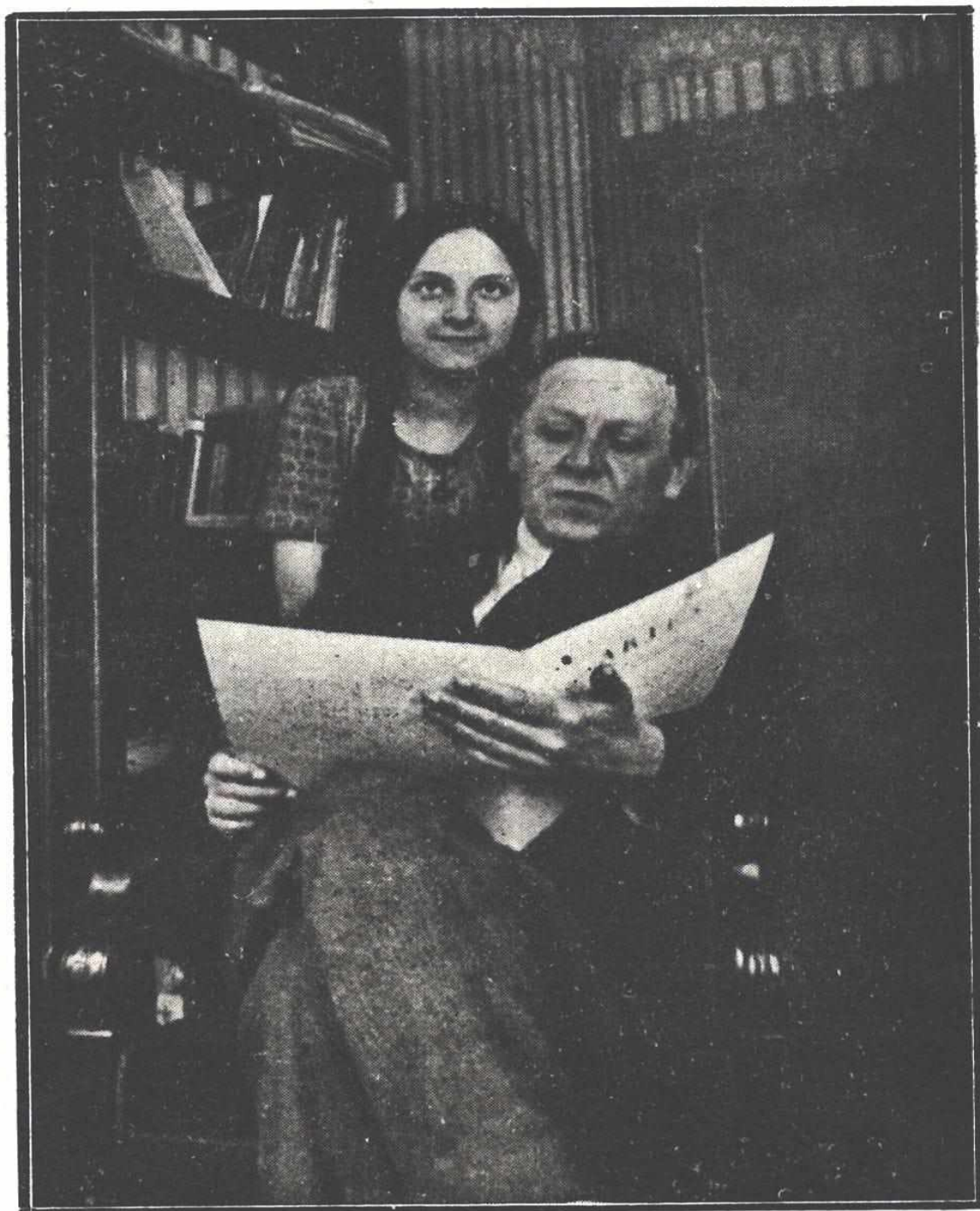
77. Тютенко Р. Українська військова еміграція в міжвоєнний період (1919-1939 рр.). Докторська робота. Мюнхен, 2021. 235 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Інтерновані вояки УГА в містечку Яблонне-в-Под'єшtedі (колишнє Німецьке Яблонне), 1920 р. URL: <https://www.facebook.com/dmytro.babyuk>

С. Петлюра з донькою в Парижі в 1925. р.

Головний отаман УНР і перший очільник держави в екзилі С. Петлюра (1879-1926) разом з донькою читають газету в своєму помешканні в Парижі. 1925 р. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100063032661915>

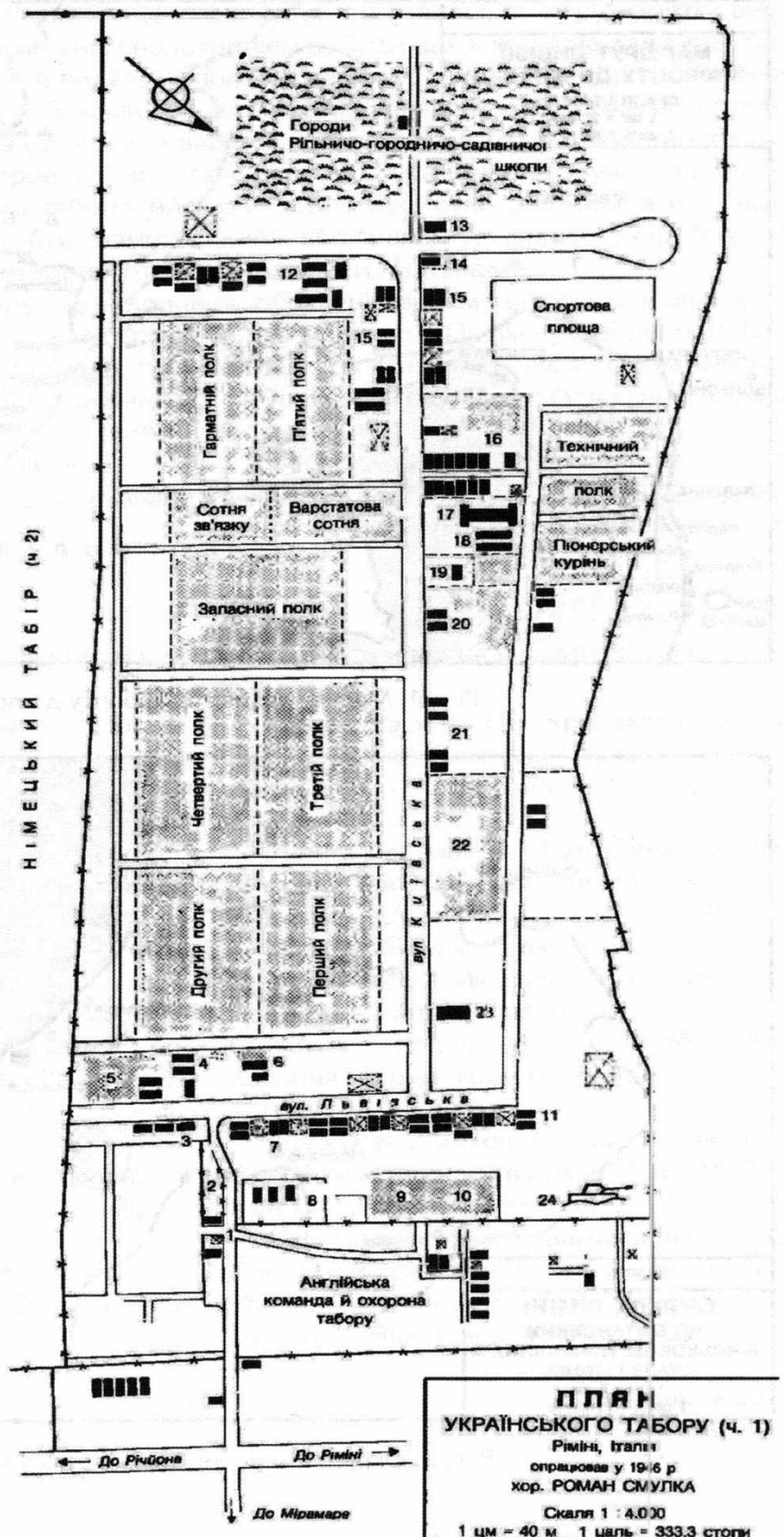

Його Світлість Гетьман ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ
та Гетьманич ДАНИЛО
(В день відізду Гетьманича до Лондону в липні 1939 р.)

Гетьман Павло Скоропадський і його син Данило в Берліні перед початком Другої світової війни. Липень 1939 р. URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/danylo-skoropadskyi-valet-u-kolodi-kart-mhb-sssr>

План табору Дивізії у Ріміні

1. Ворота табору
 2. «Калабуш» (арешт)
 3. Пошта
 4. Команда табору
 5. Штабова сотня
 6. Редакції таборних часописів
 7. Студентська бібліотека
 8. Інтендантура
 9. Робітнича сотня
 10. Вартівнича сотня
 11. Шоферські курси
 12. Технічна школа
 13. Інститут ім.Св.Йосафата
 14. Правосл.каплиця
 15. Реміснича школа
 16. Санітарний ревір і Саніт. сотня
 17. Таборний театр
 18. Лазні
 19. Католическа каплиця
 20. Торгова школа
 21. Матур. курси
 22. Юнацький курінь
 23. Кантина
 24. Бункер
- Дротяні огорожі табору
 Бляшані або дерев'яні бараки
 Піддашся для кухонних або санітарних улаштувань
 Дороги
 Площі суцільно забудовані шатрами

План табору українських військовополонених з 14-ї дивізії Ваффен СС «Галичина» в м. Ріміні в 1945-1947 рр. Збруч, 2018. URL: <https://zbruc.eu/node/79533>

Президент УНР Микола Плав'юк передає повноваження та клейноди Президенту України Кравчуку, 1992 р. ЦДАЗУ, бібл. ф. № 3, інв. № 2602-О. URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/9307>

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок № 37

Дата 20.04.2024 р.

10 клас

Тема: Українська політична еміграція міжвоєнної доби

Мета:

Навчальна:

- проаналізувати головні осередки української політичної еміграції;*/інформаційно-логічна, хронологічна, просторова*
- охарактеризувати формування центрів еміграції;*/інформаційно-логічна, хронологічна, аксіологічна*
- розглянути основні групи української еміграції;*/інформаційно-логічна, хронологічна, аксіологічна*

Розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі усних відповідей, зокрема вправи «Акваріум» та онлайн гри Встановіть відповідність та кросворду);*/логічна, хронологічна, аксіологічна*
 - продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою */просторова, хронологічна.*
- розвивати хронологічну компетентність (на основі відповіді на усні запитання);*/хронологічна*
 - розвивати навички роботи з поняттями (засвоєння понять, які потрібно знати відповідно до теми уроку та володіння термінами з попередньо вивчених тем);*/логічна*
 - формувати вміння визначати вплив історичних подій на життя людей (на основі інформації про особливості української політичної еміграції);*/логічна, аксіологічна, хронологічна, просторова*
 - формувати вміння характеризувати історичні постаті (аналіз діяльності діячів ОУН С. Петлюри.);*/логічна, аксіологічна, хронологічна, просторова*
 - розвивати цифрову компетентність (під час виконання завдань на онлайн платформі «LearningApps»);*/цифрова, хронологічна, аксіологічна*

Виховна:

- виховати почуття гордості за право приналежності до українського народу та його історії (на прикладі аналізу діяльності діячів С. Петлюри, Грушевського);*/ національно-патріотична, громадянська*
- формувати критичне мислення (під час виконання завдань, усних відповідей у процесі уроку (вправа «Акваріум»);*/логічна*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань (під час гри «Акваріум», групового обговорення складних чи незрозумілих запитань);*/комунікативна, логічна*

- формувати в учнів позитивне ставлення до навчально-пізнавальної роботи (на основі цікавої та пізнавальної роботи на уроці по біографії С Петлюри) */логічна, аксіологічна*
- розвивати мовленнєву компетентність шляхом усних відповідей, міркувань (під час усних відповідей та обговорення проблемного запитання); */мовленнєва*
- виховувати почуття поваги до історії (на основі інформації про історії України, боротьбу її народу за свої права та територію, незламність духу кожного українця); */логічна, громадянська, аксіологічна*
- формувати вміння працювати в колективі (співпраця у колективі під час виконання завдань, зокрема вправи «Акваріум»); */комунікативна*

Тип уроку: комбінований урок.

Обладнання: підручник «Історія України» 10 клас О.В. Гісем, О.О. Мартинюк 2018, відео-матеріал

Основні дати:

1920—1924 рр. — існування таборів інтернованих воїнів українських армій

1926 р. — убивство С. Петлюри в Парижі

Основні терміни: «репатріація»

Основні історичні постаті: С. Петлюра, М. Грушевський, П. Скоропадський,

План уроку

1. Головні осередки української політичної еміграції
2. Формування центрів еміграції
3. Основні групи української еміграції

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів 		комунікативна мовленнєва

7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		<p style="text-align: center;">Усне опитування</p> <p>1. Які українські землі були у складі Польщі в 1920-ті рр.?</p> <p>2. Назвіть провідні українські політичні партії, що діяли на території Польщі.</p> <p>3. Коли було створено ОУН? Хто був ідеологом інтегрального націоналізму?</p> <p>4. Якою була мета правлячих кіл Другої Речі Посполитої в політиці щодо українства?</p> <p>5. Які події вплинули на позицію українських партій Західної України щодо УРСР?</p> <p>7. Який термін характеризує політику Румунії щодо українства? 8. Коли відбулося Татарбунарське повстання? 9. Якою була мета СРСР щодо Румунії? 10. Румунська влада сподівалася консолідувати багатонаціональне суспільство силовими засобами румунізації. Чи вважаєте ви дієвими такі методи? 11.</p> <p>12. На українських землях у складі Польщі та Румунії були прихильники співпраці з правлячими режимами та прихильники безкомпромісної боротьби за національне визволення. Яка із цих течій була більш перспективною? 13. Яку офіційну назву мало Закарпаття у складі Чехословаччини? Яким був статус цієї території? Які реформи здійснив уряд ЧСР у краї у 1920-ті рр.?</p> <p style="text-align: center;">Робота в групах</p> <p>6. Обговоріть у групах: чому український рух був представлений кількома різними партіями, а не однією загальнонаціональною?</p> <p style="text-align: center;">Проблемне запитання</p>	<p>логічна хронологічна аксіологічна</p> <p>логічна аксіологічна</p> <p>логічна</p>

			12. На українських землях у складі Польщі та Румунії були прихильники співпраці з правлячими режимами та прихильники безкомпромісної боротьби за національне визволення. Яка із цих течій була більш перспективною?	
3 хв	III. Мотиваційний етап	<p>Симон Петлюра — український державний, військовий та політичний діяч, публіцист, літературний і театральний критик, а також організатор українських збройних сил..</p> <p style="text-align: center;">Відеоматеріал</p> <p>https://www.youtube.com/watch?v=xOVhPQQM_EE&t=14s</p>	<p>Чому більшовики людину №1 у визвольному русі вважали найзлішим ворогом радянської України?</p> <p style="text-align: center;">Чи насправді Петлюра був погромником, антисемітом і бандитом?</p> <p style="text-align: center;">Кому була вигідна його смерть?</p>	логічна хронологічна просторова аксіологічна
2 хв	IV. Актуалізаційний етап		<ol style="list-style-type: none"> 1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? 2. Які характерні риси цієї епохи? 3. Які умови розвитку культури в даний період ? 	Логічна інформаційна мовленнєва
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	<p style="text-align: center;">I. Питання</p> <p>-Головні осередки української політичної еміграції знаходилися в Парижі, Берліні, Варшаві та Празі. Першим значним центром еміграції став Відень, згодом першість перейняла Прага.</p> <p style="text-align: center;">інформаційна, просторова</p>	Чим можна пояснити значні радянофільські настрої серед української еміграції у 1920-ті рр.?	логічна просторова

Поразка боротьби за державну незалежність України породила значну українську політичну діаспору, яка стала частиною другої хвилі української еміграції. Вона представлена діячами часів **Української Центральної Ради, гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР, Західноукраїнської Народної Республіки** інформаційна, хронологічна

II. Питання

- Державний центр УНР в екзилі: Рада Республіки.
- Українські політичні партії та громадсько-освітньо-культурні центри в екзилі.
- Українське товариство приятелів Ліги Націй.
- Табори інтернованих.

Президент ДЦ УНР Микола Плав'юк передає Президенту України Леоніду Кравчуку державні символи УНР. 1992 р.

Уряд УНР в екзилі, або Державний центр Української Народної Республіки (ДЦ УНР) проіснував до 1992 р. Його діяльність стала символом продовження боротьби українського народу за свою національну незалежність. Представники центру всюди і за будь-яких обставин відстоювали інтереси українського народу, проводили активну політичну й дипломатичну роботу, спрямовану на упорядкування внутрішнього життя українців на чужині, виховували національну свідомість співвітчизників,

Яке місто було першим значним центром еміграції?

Гра кросворд

<https://learningapps.org/view19283848>

До якого року проіснував Державний центр Української Народної Республіки (ДЦ УНР)?

Назвіть керівників(президентів) ДЦ УНР ?

Гра встановить відповідність

логічна

Логічна
аксіологічна

Хронологічна

Логічна
аксіологічна

Пошукова
інформаційна
аксіологічна
Логічна
комунікативна

		<p>координували національну, політичну, наукову, освітню та культурну діяльність українських осередків у світі. Діяльність центру була постійною акцією боротьби української еміграції, яка звертала увагу цивілізованого світу на підневільний стан українського народу в СРСР і підтримувала в співгромадян віру в перемогу й рішучість у боротьбі. У різні часи керівниками (президентами) ДЦ УНР були С. Петлюра, А. Лівіцький (двічі), С. Витвицький, І. Багрянний, М. Плав'юк. Під час роботи Надзвичайної сесії УНРади правонаступницею ДЦ УНР в екзилі було визнано державу Україна й ухвалено рішення про передачу повноважень та атрибутів державної влади новообраному Президенту України.</p> <p>Українське товариство приятелів Ліги Націй. Товариство було засноване в червні 1920 року з метою представлення інтересів українців в Лізі Націй, як органу співробітництва народів на основі міжнародного права. У червні 1922 року товариство стало членом Міжнародної унії товариств-прихильників Ліги Націй, що об'єднувала тоді представників, більш як п'ятдесяти країн. Інформаційна, хронологічна, просторова</p> <p>Табори інтернованих. Українські політичні партії та громадсько-освітньо-культурні центри в екзилі. 1920—1924 рр. — існування таборів інтернованих воїнів українських армій. У 1920 р. в Польщі існував український табір — у Тухолі, де розмістили полонених Української галицької армії (УГА). Спочатку лідери еміграції плекали надії за рахунок зовнішньої підтримки відновити українську державність. Вони намагалися зберегти організовані загони інтернованих частин українських армій. Проте після поразки Другого зимового походу ці сподівання виявилися марними. Країни Заходу не бажали здійснювати нову інтервенцію проти радянських республік. Періодичні</p>	<p>https://learningapps.org/view23095154</p> <p>Коли було засноване Українське товариство приятелів Ліги Націй?</p> <p>Який існував табір у Польщі?</p> <p>Чому радянській дипломатії була невігідна українська політична еміграція?</p> <p>Коли і як було вбито С.Петлюру?</p>	<p>цифрова</p> <p>хронологічна</p> <p>просторова логічна</p> <p>логічна</p> <p>Хронологічна аксіологічна логічна</p>
--	--	---	---	--

		<p>видання: «Тризуб» (м. Париж), «Українське слово» (м. Париж) інформаційна, хронологічна, аксіологічна</p> <p style="text-align: center;">III. Питання</p> <p>Чимало зусиль для розколу української еміграції доклали дипломатія і розвідувальні органи СРСР. Українська політична еміграція розглядалася як один із головних ворогів. Так, радянській дипломатії та спецслужбам вдалося усунути з прикордонних держав значні сили української політичної еміграції, внести розкол серед провідних діячів (частина їх перейшла на радянофільські позиції), домогтися репатріації на територію УСРР великої кількості бійців Армії УНР, науковців (серед них М. Грушевський та інші), діячів українського руху в Галичині. У 1926 р. у Парижі було вбито С. Петлюру. С. Петлюра поліг від семи куль у Парижі, просто на вулиці, 25 травня 1926 р. Права преса тих років і свідки на суді багато писали й говорили про ймовірну спецоперацію московської розвідки. Проте і суд і громадськість погодилися з версією вбивці Самуїла Шварцбарда: начебто він діяв сам і прагнув помститися за єврейські погроми. Його захищав адвокат Анрі Торрес, член Компартії і консул більшовицької Росії у Франції. У результаті С. Шварцбарда виправдали. У 1945 р. про те, що він був агентом більшовицьких спецслужб, заявив директор ЦРУ Аллен Даллес, а в 1990-х рр. про це стало відомо з архівних матеріалів, коли знайшли лист від 11 серпня 1930 р., у якому Лаврентій Берія відзначає роль Державного політичного управління (ДПУ) при НКВС у підготовці замаху на С. Петлюру. Інформаційна, хронологічна, аксіологічна</p> <p>Основні групи української еміграції У 1930-ті рр. у середовищі політичної еміграції відбувалися значні зміни. Голодомор 1932—1933 рр. в УСРР та політичні репресії остаточно розвіяли радянофільські настрої діаспори</p>	<p>Яке значення С. Петлюри як історичного діяча мало для України?</p> <p>Коли було знайдено лист у якому Лаврентій Берія відзначає роль Державного політичного управління (ДПУ) при НКВС у підготовці замаху на С. Петлюру?</p> <p>Охарактеризуйте особливості організації, які гуртувалися навколо ідеї відновлення Української Народної Республіки?</p>	<p>Інформаційна, хронологічна, аксіологічна</p> <p>Логічна</p> <p>Логічна</p>
--	--	---	---	---

		<p>еміграції. Керівна роль у ній належала силі, яка сповідувала жорсткі антикомуністичні, націоналістичні погляди. Найбільшу активність у цьому напрямку проявляла ОУН, прагнучи очолити український національний рух. Зрештою станом на кінець 1930-х рр. сформувалися три основні групи української еміграції, які мали різні політичні орієнтири. Інформаційна, хронологічна, аксіологічна</p> <ul style="list-style-type: none"> • Перша — це організації, які гуртувалися навколо ідеї відновлення Української Народної Республіки. Вони орієнтувалися на підтримку Франції, Англії, Польщі та США й сповідували демократичні цінності. Проте їхній вплив у 1930-ті рр. на еміграцію був досить обмеженим. Інформаційна, хронологічна • Друга — це прихильники П. Скоропадського, які мали деякі зв'язки у вищих ешелонах влади Німеччини. Однак їхній вплив на еміграцію був незначний, хоча вони й намагалися створити мережі своїх організацій в середовищі української діаспори США та Канади. Інформаційна, хронологічна, аксіологічна • Третя — це мережа організацій, які перебували під впливом ОУН. Саме вони в той час користувалися найбільшою підтримкою. Інформаційна, аксіологічна, хронологічна <ul style="list-style-type: none"> • Відеоматеріал https://www.youtube.com/watch?v=xO7bjchwhLs&t=26s 	<p>Охарактеризуйте прихильників Скоропадського?</p> <p>Чому організації, які перебували під впливом ОУН, мали найбільшу підтримку?</p> <p>Як лідери деяких європейських країн і їх дипломатії намагалися розіграти так звану "українську карту" напередодні Другої світової війни?</p>	<p>Логічна</p> <p>логічна</p>
5 хв	<p>VI. Систематизація знань</p>	<p>Вправа. Акваріум</p> <p>Учитель звертається до учнів тієї групи, що знаходиться в «акваріумі». (Під час гри учасники із зовнішнього кола мають поступово замінювати учасників внутрішнього кола – це сприятиме поживленню дискусії.)</p>	<p>Проблемне запитання</p> <p>В яких умовах українська еміграція намагалася об'єднати усі європейські сили, які могли бути корисними для української визвольної справи?</p>	<p>логічна аксіологічна просторова хронологічна</p>

				
3 хв	VII. Висновки	<ul style="list-style-type: none"> • Поразка боротьби за державну незалежність України породила значну українську політичну діаспору, яка стала частиною другої хвилі української еміграції. • Формування центрів еміграції відбувалося в декілька етапів. На території Польщі зосередились урядові установи УНР (на чолі із С. Петлюрою). У 1920 р. в Польщі існував ще один український табір — у Тухолі, де розмістили полонених Української галицької армії (УГА) • Українська політична еміграція 1920—1930-х рр. стала тим містком, який зв'язав покоління борців за незалежність України у 1917—1921 та 1940—1950-х рр. 		інформаційна
1 хв	VIII. Домашнє завдання		<p>Опрацювати параграф 37</p> <p>Підготувати презентацію за однією із тем: «Українські митці Західної України 1920—1930-х рр.», «Убивство С. Петлюри», «Центри української еміграції у міжвоєнний період».</p>	логічна просторова хронологічна аксіологічна цифрова

«УКРАЇНЬСЬКА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В 1920-1990-Х РР.»

Виконала студентка СОІз-41
Жиданюк Іванна

Мета дослідження – дослідити причину появи, основні досягнення та наслідки громадсько-політичної, військової та культурно-просвітньої діяльності українців в еміграції в 1920-1990-х рр. задля формування методичного інструментарію для роботи з даним напрямком історичних досліджень.

Виходячи з поставленої мети авторка бакалаврської роботи ставить перед собою наступні завдання:

- дослідити основні причини та наслідки формування української військової політичної еміграції на Заході в 1920-1939 рр.;
- дати оцінку діяльності військово-політичної еміграції в 1940-1990-х рр. у їх боротьбі за українську незалежність;
- виокремити методичний інструментарій для роботи над даною темою в навчальному процесі у школі при вивченні історії України в XX ст.

Об'єкт дослідження виступає українська військово-політична еміграція в 1920-1990-х рр.

Предмет дослідження – процеси, події і явища, де відобразилась військова, культурницька та громадсько-політична діяльність українських військових та громадсько-політичних емігрантів на Заході в 1920-1990-х рр.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що автором дослідження здійснена спроба комплексно проаналзувати, систематизувати і узагальнити матеріал про діяльність української військово-політичної еміграції в 1920-1990-х рр., яка була спрямована на збереження згуртованості українців закордоном та боротьби за незалежність Втчизни, яка логічно завершилась з передачею повноважень Державного Центру УНР в екзилі держави Україна в 1992 р.

Отже, українська військово-політична еміграція 1920-1990-х рр. являє собою унікальне явище в нашій історії. Її кращі представники поклали голови за здобуття незалежності, яка остаточно була закрплена передачею президентом УНР в екзилі М. Плав'юком клейнодів ДЦ УНР Л. Кравчуку як президентові України 22 серпня 1992 р.

*Зразок постеру для захисту учнівської конкурсної роботи в системі МАН.
Джерело – власний архів авторки.*